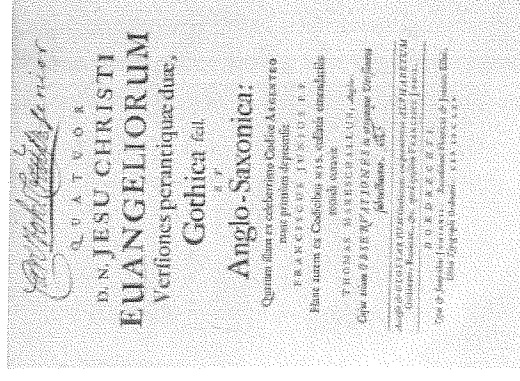

Gotisk Workshop 2

Et uformelt formidlingstræf

Mindre Skrifter
udgivet af
Center for Middelalderstudier
Syddansk Universitet, Odense
Nr. 27, 2010

ISSN 1601-1899

Gotisk Workshop 2

Et uformelt formidlingstræf

Akterne fra 'Gotisk Workshop 2.
Et uformelt formidlingstræf
arrangeret af *Gotisk Læsekreds*
ved Institut for Sprog og Kommunikation
i samarbejde med *Forskerkredsen*
ved Center for Middelalderstudier,
torsdag den 18. marts 2010.

Redaktion
Mette Bruus
Hans Frede Nielsen
Tore Nyberg

Mindre Skrifter
udgivet af
Center for Middelalderstudier
Syddansk Universitet, Odense
Nr. 27, 2010

ISSN 1601-1899

INDHOLD

Forord	4
Ingmar Söhrman, 'Det gotiska inflytandet på spanska språket och hur man sett på detta'	5
Antoaneta Granberg, 'Gotiska och tidiga germanska lånord i fornkyrkoslaviska'	11
Hans Frede Nielsen, 'Præteritumsformerne af det gotiske verbum <i>saian</i> '	25
Lars Munkhammar, 'Franciscus Junius och <i>Codex argenteus</i> '	31
Laurits Rendboe, 'Wulfilas gotiske bibeltekster'	37
Ingemar Nordgren, 'Gotiska återspeglings'	47

FORORD

I dette lille skrift er samlet seks af de ialt otte forelæsninger, der var programsat til 'Gotisk Workshop 2 – et uformelt formidlingstræf', som blev afholdt på Syddansk Universitet i Odense den 18. marts 2010 i regi af *Gotisk Læsekrede*s (Institut for Sprog og Kommunikation) og *Forskerkredsen* (Center for Middelalderstudier). På grund af sygdom blev *Jan Paul Strid* (Linköping), der skulle have talt over emnet 'Problematiken kring *Göt*-namnen (*Götala*, *Götevi* m.fl.)', desværre forhindret i at optræde ved symposiet, medens *Niels Paulsen Bonde* (Odense), der på dagen forelæste over 'Urvestromansk fonologisk tilpasning af østgermanske låneords fonemer i perioden 200-600 e.Kr.', har ønsket at lade sit indlæg indgå i en bredere publikationsramme omhandlende det valgte emne.

Det skal bemærkes, at de fremherskende økonomiske forhold desværre ikke denne gang tillod arrangørerne at tilbyde oplægsholderne tilskud til rejse og overnatning. At gode kolleger fra Sverige alligevel ønskede at deltage med oplæg under disse omstændigheder, viser at deres kærlighed til gotisk sprog og kultur er mindst lige så stor og varm som den, der har karakteriseret de lokale goterkendere.

Det er arrangørernes behagelige pligt at takke *Institut for Sprog og Kommunikation* og *Center for Middelalderstudier* for fin forplejning i forbindelse med oplægsholdernes frokost og middag. En særlig tak skal rettes til Center for Middelalderstudiers sekretær, *Karen Fog Rasmussen*, der med stor hjælpsomhed stod arrangørerne bi med den praktiske tilrettelæggelse; og til *Elsebeth Jensen* (DTP-Funktionen), der med megen omhu har stået for den endelige grafiske udformning af bidragene til dette hefte. Endelig skal vi takke de mange tilhørere fra nær og fjern, der havde fundet vej til arrangementet, og som gennem deres varme interesse for foredragsemnerne bidrog til at gøre 'Gotisk Workshop 2' til endnu en vellykket begivenhed i rækken af arrangementer om gotisk sprog og kultur afholdt på Syddansk Universitet over de seneste godt fire år.

Illustrationen på omslagets forside gengiver den første trykte udgave af *Codex argenteus* (Dordrecht 1665) ved Franciscus Junius. For yderligere oplysninger, se Lars Munkhammars bidrag til dette hefte, s. 31.

Ingmar Söhrman

DET GOTISKA INFLYTANDET PÅ SPANSKA SPRÅKET OCH HUR MAN SETT PÅ DETTA

Trots att den Iberiska halvön ligger så långt borta från det germanska området som det går i Europa har de germanska språken i olika tider lämnat bidrag till det spanska ordförrådet. Detta skedde i praktiken innan det fanns någon spanska, eftersom redan latinet mottog ett antal germanska ord, och sedan har detta inflöde pågått ända fram till våra dagar med alla inlån från engelskan (Penny 2002:277-279), där vi till och med hittar 'engelska' konstruktioner, hybridlån, som inte existerar i engelskan som till exempel *hacer footing* 'jogga' [*hacer* = 'göra' < lat. *facere*] (denna kollokation finns för övrigt även i franskan och italienskan), *hacer puenting* 'bungyjumping' [*puente* = 'bro'] och flygbolagsnamnet *Vueling* [*vuele* = 'flyger'] (se Söhrman 2006:67).

Också de nordiska språken har lämnat ord som *ombudsman* från svenska och *eslalon*, 'slalom' från norska, men dessa har alla kommit in i modern tid. Betydligt äldre är verbet *escanciar*, som behandlas längre fram i denna artikel.

Ralph Penny (2002:263-264) har i sin stora fornspanska grammatik delat in de germanska lånorden i fornspanskan i tre grupper:

- **Germanismer** som kom *via latin* och först hade anpassats till latin.
- **Germanismer** som *exklusivt* förekommer på den Iberiska halvön.
- **Germanismer** *via franska/occitanska*.

Därefter har vi, som tidigare sagts, ett antal lånord som kommit in i spanskan under olika epoker ända fram till modern tid.

Under den tidiga medeltiden kom ett antal germanska lånord in i spanskan. Inte bara goter utan även sveber, vandaler och franker befann sig under långa tider på den Iberiska halvön. Sveberna gick under som eget folk när deras rike togs av den visigotiske kungen Leovigild 585. Här fanns också en viss religiös motsättning mellan folken då sveberna var katoliker medan visigoterna var arianer, även om de blev katoliker några år senare vid konciliet i Toledo 589 under Leovigilds son Recared. Leovigild var den som skapade det visigotiska riket på Iberiska halvön (Heather 1996:279-282), och vandalerna fortsatte från den Iberiska halvön till Nordafrika, men de hann efterlämna en välbekant spansk toponym *Vandalusien*. Det är alltså fullt möjligt att finna andra språkliga rester av dessa två språk kanske framförallt i toponymer, men eftersom deras språk är föga kända kan man inte klart särskilja eventuella lån från sveberna eller vandalerna från de gotiska (se Price 1998:461 och 483).

Eftersom visigoterna styrde den Iberiska halvön i praktiken redan från början av 500-talet, men verkligen från 569 till morernas ankomst 711 (García Moreno 2008) kom dessa att vara det germanska folk som längst och intensivast haft kontakt med den romansktalande befolkningen i

Sydvästeuropa, så det är rimligt att anta att dessa haft störst språkligt inflytande på den varietet som skulle bli spanska. Ett problem är naturligtvis att de tidiga germanska språken i många fall var mycket lika och att det därför är svårt att klart urskilja vilket språk som har givit vilket ord. I gotiskans fall är det extra svårt, eftersom vi har mycket få gotiska inskrifter från den Iberiska halvön, och vi vet mycket lite om hur visigotiskan såg ut vid denna tid. Endast lexikala förekomster som kan anses unika för Iberiska halvön är möjliga att betrakta som odiskutabelt gotiska. Vi har dessvärre en ganska begränsad kännedom om det gotiska språket överhuvudtaget, och som huvudkällan är en bibelöversättning kan man misstänka en hel del grekiskt inflytande, men detta är också svårt att klart påvisa liksom vad som verkligen är genuint gotiskt. Dessutom anses visigoterna vara det mest romaniserade av de germanska folken. Vad detta egentligen innebär är mycket svårt att fastställa.

Ett stort problem är alltså att vi inte heller vet i vilken utsträckning det gotiska språket levde och användes bland visigoterna i 'Spanien'. De texter vi känner om och av goter i Spanien är samtliga skrivna på latin (och under senmedeltiden på spanska), men dessa texter författades av klerker och lärda skrivare. Vi vet alltså ingenting om vilket språk man använde i hemmen, bland kvinnor och barn eller bland bönder och handelsmän med flera, vilka inte lämnat några skriftliga vittnesbörd efter sig.

Ett annat område där gotiskan kan ha använts fram till kung Recareds omvändelse till katolicismen 589 är naturligtvis i religiösa sammanhang. Visigoterna omvändes till den arianska kristendomen på 300-talet av /W/ulfila. På Balkan var arianismen vid den tid då goterna kom till Svarta Havet en mycket stark rörelse, och i olika skrifter är det belagt att /W/ulfila var en mycket aktiv och övertygad arian (se Kaufmann 1899 & Voigt 1902:190-213). Den som lät goterna komma in i Romarriket var kejsar Valens, som själv var arian, även om han kom att falla i slaget vid Adrianopel 378 mellan Romare och goter. Hans kropp återfanns aldrig efter slaget (Barbero 2005).

Den författare som brukar kallas Pseudo-Fredegarius berättar att man i samband med omvändelsen av det visigotiska folket brände böcker i det visigotiska Spanien. Orlandis (1976) citerar Fredegarius krönika som är bevarad, där denne säger 'et omnes libros Arrianos precepit ut presentur; quos in una domo conlocatis incendio concremare iussit'¹ (Orlandis 1976:43).

Dessa böcker skulle alltså ha varit arianska, och med tanke på att bibeln fanns översatt till gotiska, och att arianismen kom att vara ett i det närmaste etniskt kännetecken för goterna på deras väg från Svarta Havet till Iberiska halvön, är det nog inte för djärvt att anta att i alla fall en del av böckerna var skrivna på gotiska, men som sagt vi vet inget, och kan omöjligen få veta vad som egentligen hände.

Visigoterna kan också ha lämnat andra språkliga spår efter sig på vägen från Svarta Havet till Spanien. Dessa har då sannolikt blandats samman med andra germanska lån och förändrats så att vi i dag inte kan se dem som gotiska. Det finns alltså en mängd språksociologiska faktorer att ta med i beräkningen, när vi diskuterar gotiskans existens efter tiden på Balkan. Emellertid vet vi att gotiska talades på Krim ända till 1600-talet då Ogier Ghislain de Busbecq (1522-1592), österrikisk ambassadör hos sultanen 1554-1562, upptäckte (Poghirc 1967) spår av gotiska på Krim och förtecknade ett drygt hundratal ord i boken

Itinera Contantinopolitanum et Amasianum, Antwerpen 1581 och i en fullständigare utgåva 1633 i Leiden *Omnia quae extant opera*.

I spanska är det i lexikon, och i synnerhet bland toponymer och namn, där vi finner rester av visigotiskan (Gamillscheg 355-363). Några representativa exempel på sådana gotiska lånord är:

- *grima* 'ängslan, obehag' < got. *grimms, 'förfärlig'; jfr fht. *grim/grimmi* 'fientlig, skräckinjagande', skand. *grimmr* 'arg, obeveklig' (Cor.) [jfr figuren *Grima* i J.R.R. Tolkien, *Sagan om ringen*].
- ev. *alevoso* 'svekfull' < got *lewjan/galêwjan* 'förråda', problem med prefixet; även arab. 'aib 'defekt, last/olat' har föreslagits, senare (1500-t) även med bet. 'synd' i boken *Doctrina Christiana en lengua Arábiga*.
- *tregua* 'vapenstillestånd' < *triggwa* (da. *tryg*, sv. *trygg*, fsv. *trygger*, isl. *tryggr*; got. *triggws*, men fsax. *triuwi* > ty. *treu*; ags. *tréow* > eng. *truce*). Bibehållandet av ljudet G markerar gotiskt inlån, eftersom detta ljud inte fanns i motsvarande frankiskt ord. Det kan också peka på ett starkare band mellan gotiska och fornnordiska, men detta är mer tveksamt.
- *escanciar* 'skänka i cider' (vilket i detta fall görs bakom ryggen, ett bruk som ännu finns i Asturien) < got. *skagkjan, belagt got. *skankja/skagkja* (*comes scanciarum*) (jfr Corominas och Gamillscheg). Jfr. da. *skænke*, fsv. *skænkia* och isl. *skenkja*. Intressant att konstatera är att spanska bevarar postkonsonantiskt -i till skillnad från andra romanska språk. Jfr. fr. *échanson* 'vinkypare för kungar etc.' < fornfr. *echanz* < frank. *skankjo. I lexemet *escanciano*, vacklan mellan -an och -ano (jfr port. *escanção*). Det spanska ordet *guardián* anses ha kommit från got. *wardjans*.

Vidare finns det i spanskan en ny deklination (förutom de till tre reducerade latinska fem, jfr. Söhrman 2006), och denna anses komma från gotiskans -ā, oblikt -āne, plur -ānes och vi hittar lexem som exempelvis fsp.² *Froilán* < *Froilane* (kunganamn), som ju påminner starkt om *guardián*, *sacristán*.

En annan gotisk överlevare i spanskan är suffixet -engo, adjektivavledning från substantiv. Fallen är få men både *realengo* 'tillhörande Kronan' och *abolengo* 'tillhörande förfäderna' < lat. *avus* + got. -engo, hör hit.

Troligen är också suffixen -ez, -oz, -iz i patronymer som *Rodríguez*, *Fernández*, *Ruiz* gotiska. De anses vara genitivformer av latiniserade namn på -iks som i *Roderīcī* > *Rodriz* > *Ruiz* eller i full form *Rodríguez* (jfr *Rodericus* (*Roderiks*), den siste visigotiske kungen i Toledo, 711, jfr. Gamillscheg *op.cit.*).

Det finns också ett antal toponymer med visigotiskt ursprung, *Revillagodos*, *Godina* m.fl. Och även naturligt nog blandformer med ett romanskt/latinskt element + ett gotiskt, *Valdegoda*, *Rodriz* < *Villa Roderīci*. Slutligen hittar vi ett antal visigotiska personnamn som än i dag är mycket vanliga i Spanien: *Álvaro*, *Al(f)onso*, *Rodrigo*, *Fernando/Hernando*. Initialt F byttes mot (stumt) H under 1500/1600-talen, möjligen på grund av baskisk påverkan.

När vi nu kan konstatera dessa förekomster av gotiska lånord i spanskan ställer man sig onekligen frågan om spanjorerna har varit medvetna om detta visigotiska språkliga arv? Efter Nebrijas första spanska grammatik från 1492 (Söhrman 2006:134) är Bernardo José de Aldrete (1560-1641) den förste som verkligen försöker i skrift beskriva det spanska språket i boken *Del origen y principio de la lengua castellana ó romance que oi se usa en España* 'Om ursprunget eller början av det kastiljanska eller romanska språket som man i dag använder i Spanien'. Denna bok publicerades 1605. Om goterna skrev han följande:

Även om goterna under många år var herrar över Spanien liksom över Italien och Frankrike eftersom de var det mest stridslystna och enkla folket mer än ambitiösa, eftersom de ansträngde sig att bevara det latinska språket hellre än att sprida sitt eget [...] Vi har också många av deras ord hur svårt det än är att för mig att fastställa vilka de är [...] Några egennamn har vi kvar från dem som vi vet är gotiska: Alonso, Alvaro, Isidro, Leandro, Rodrigo. (Aldrete: 360-361, min översättning)

Han anger 32 ord som han anser kommer av gotiskt ursprung (jfr Söhrman under utgivning) däribland följande, som jag kommenterat. Det han anger är det spanska ordet och en tysk motsvarighet som står till höger om det angivna ordet som i det första exemplet '**Castellano** – Godo'. Det som står under är min analys baserad på etymologiska ordböcker vilka anges med C och CH. Ordningen av orden som följer är inte alfabetisk utan här återges Aldretes egen ordning, liksom hans egen stavning, vilken i synnerhet när det gäller de angivna tyska orden är originell och i bästa fall kan den kanske kallas innovativ.³

Castellano – Godo

C: *castillo*, 972, < lat. *castellum* 'fästning' diminutiv av *castrum* 'läger, fortificado', 'fortificación', från *Castellano* 'herre eller kastellan', 1140.

Bandera – Ain baner

C 1256-63, < *banda* 'gäng, flock' 1300, < gót. *bandwo* 'tecken' som övergick till att beteckna standar för en grupp.

Estufa – Stuben

C 1495 < *estuba* 1300. < verbet *estufar*, troligen från vulg.lat. **extūphare* 'värma med ånga' < grek *ektýphō* 'jag förångar' < *týphos* 'vapor'. Trol. via ital *stufa*.

Harpa – Harfen

CH *harp* before 1200 *harpe*. In Old English (about 725) *hearpe*, Old Saxon *harp* Proto-Germanic **harpōn*. Through Gothic **harpō* it is possible to trace the development of Late Latin *harpa*, Italian *arpa*, *arpe*, Spanish *arpa*, and French *harpe*.

Harenque – Hering

CH 1130 *hareng*, developed from Old English, Anglian *hēring* (about 700). Old High German *hārinc*, *hering*. The etymology of this West Germanic word is uncertain.

Ielmo – Helmo

C *yelmo* 950. Från västgerm *hēlm* från vulg.latin.

Iardin – Garten

C 1495 < fr. *jardin* dim. till ffr.⁴ *Jart* 'trädgård' < frank. *gard 'avgränsat område'.

CH cf. Old Icelandic *gardhr*, Gothic *gard-s* [jfr. ryska m fl. slaviska språk *gorod*, *grad*].

Abrusar – Brusar

Ordet finns inte i etymologiska ordböcker eller i ordboken från tiden (Covarrubias). Möjl. katalánskt *abrusar* 'cremar'; 'achicharrar'.

Balcon – BaleK

C 1535. < it. *balcone* < *balco* 'täckt med bräder' < longob. *balko* 'balk'.

Capitan – Capiten

C 1375. < senlat. *Capitanus* 'chef', < lat. *caput*.

Flota – Flotta

C < fr. *flotte* < fnord. *floti* 'flotta', (verbet *flôta*, ags. *fléotan*).

Forrar – Fodra

C 'fodra' 1444. < kat. *folrar* (även *forrar*) eller ffr. *forrer* < fkat.⁵ *foure* 'foder' resp. ffr. *fuerre*, 'skida, fodral' < got. *fôdr*, jfr ty. *futter*.

Ganar – GanPna

C 987. Jfr fport. *gãar*, 874, < got. *ganan 'åtrå, begärov, släkt med fnord. *gana* 'öppna munnen', 'önska hett', jfr no. *gana* 'med öppen mun'.

Rico – Riick

C 1140. < got. *reiks* 'mäktig' [jfr eng. *rich*, ty. *reich*, skand. *rig/rik*].

Aldrete återoppar bland annat Olaus Magnus (2010 [1555]) som källa för sin kunskap om det gotiska, men han hade inte tillgång till Covarrubias lexikon som kom först sex år efter Aldrete. Det är ungefär en tredjedel av de valda orden som någorlunda troligt är gotiska. Andra lärda som den samtida fader Mariana försökte också identifiera det gotiska och de lyckades ungefär lika bra eller möjligen dåligt, men man måste komma ihåg att de inte hade några tillförlitliga källor att anlita. Dock skall man komma ihåg att medvetandet om det gotiska 'ursprunget' var närvarande i de spanska krönikorna sedan medeltidens början och minskade egentligen först i slutet av 1600-talet (Söhrman 2008). Det är också helt klart att idén om goternas skandinaviska ursprung också var välkänt och ofta anfört i dessa krönikor (*op.cit.*).

Förutom de rent språkliga bevisen på gotiskt inflytande finns en spännande och mycket lång historia där det skandinaviska ursprunget och goternas historia skildras från Alfons III:s krönika på niohundralet till Diego Saavedra Fajardos stora gotiska historia från 1600-talet (se Söhrman 2008), så det gotiska har varit och fortsätter att vara mycket närvarande i den spanska kulturhistorien.

Institutionen för språk och litteraturer

Göteborgs universitet

Box 200

SE-405 30 Göteborg

Noter

1. Ung. 'och förordnade att alla arianska böcker skulle tas fram och läggas i ett hus som han sedan befallde skulle brännas ner'.
2. Fsp. = fornspanska.
3. Se bibliografin ang. förkortningarna.
4. Ffr. = fornfranska.
5. Fkat. = fornkatalanska.

Bibliografi

- Aldrete, B. 1993 [1605]. *Del origen y principio de la lengua castellana*. Ed. L. Nieto Jiménez. Madrid: Visor Libros.
- Barbero, A. 2005. *9 agosto. Il giorno dei barbari*. Roma: Laterza.
- (CH=) Barnhart, R.K. 2005 [1988]. *Chambers Dictionary of Etymology*. Edinburgh/New York.
- Colonna, B. 1997. *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Roma: Newton & Compton.
- (C=) Corominas, J. 1954. *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, vols 1-4. Berna: Francke.
- Covarrubias, S. De. 1611. *Tesoro de la lengua castellana o española*. Madrid.
- Gamillscheg, E. 1970. *Die germanische Romania*, bd2. Berlin: de Gruyter.
- García Moreno, L. 2008 [1989]. *Historia de España visigoda*, 2^a ed. Madrid: Cátedra.
- Green, D.H. 1998. *Language and history in the early Germanic world*. Cambridge: CUP.
- Heather, P. 1996. *The Goths*. Oxford & Malden, Mass.: Blackwell.
- Kauffmann, F. 1899. *Aus der Schule des Wulfila*. Strasbourg.
- Magnus, Olaus. 2010 [1555]. *Historia Gentibus Septentrionalibus*. Hedemora: Gidlunds.
- Menéndez Pidal, R. 1956. *Orígenes del español*, 4th ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- Orlandis, J. 1976. *La iglesia en la España visigótica y medieval*. Pamplona: Ed. Universidad de Navarra.
- Penny, R. 2002. *A History of the Spanish Language*, 2nd ed. Cambridge: CUP.
- Poghirc. 1967. 'Goths et tatars en Crimée au XVIe siècle (d'après le témoignage de Busbecq)'. *Studia et acta orientalia* V-VI, Bucarest, pp. 405-409.
- Price, G. (ed.). 1998. *Encyclopedia of the languages of Europe*. Oxford: Blackwell.
- Söhrman, I. 2006. *Vägen från latinet. De romanska språkens historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Söhrman, I. 2008. 'Att legitimera sin makt – de "skandinaviska" goterna i spanska krönikor'. I: A. G. Magnúsdóttir et al. (utg.), *'Vi skall alla vara välkomna'*. Nordiska studier tillägnade Kristinn Jóhannesson. Meijerbergs arkiv 35. Göteborg.
- Söhrman, I. Under utgivning. 'La influencia goda en el español según Bernardo Aldrete'. I: *Actas del VIII congreso internacional de historia de la lengua española*.
- Vogt, F. 1902. *Anzeiger der deutsches Altertum und Deutsche Litteratur* xxviii.

Antoaneta Granberg

GOTISKA OCH TIDIGA GERMANSKA LÅNORD I FORNKYRKOSLAVISKA

Under våren 2009 deltog jag i en träff för *Gotisk Læsekrede*s som sammankallas vid Syddansk Universitet i Odense av Hans Frede Nielsen. Under denna träff läste vi delar av Markusevangeliet på gotiska, grekiska och fornkyrkoslaviska.¹ Vi diskuterade förekomsten av gotiska lånord i den fornkyrkoslaviska översättningen och vi analyserade dessa lånords fonetiska, morfologiska och semantiska förändringar. Det är träffen vid *Gotisk Læsekrede*s och den efterföljande diskussionen som inspirerade till denna artikel.

I fornkyrkoslaviska ordförrådet finns huvudsakligen tre grupper lånord: iranska, germanska och altaiska. Av dessa är de iranska lånorden äldst och deras närmare datering kan inte preciseras med större säkerhet. Efter dessa kommer i kronologisk ordning de germanska lånorden och sist kommer de altaiska lånorden. De äldsta lånorden i fornkyrkoslaviska som kan dateras med större säkerhet är de germanska lånorden. En stor del av dessa lånord blev del av det gemensamma slaviska ordförrådet vilket tyder på att låneprocessen var gammal och bör dateras till före splittningen av de slaviska stammarna runt slutet av 500-talet. I denna artikel presenteras de lånord som med störst sannolikhet kan identifieras som tidiga germanska lånord i fornkyrkoslaviska och bland dessa gotiska lånord från flera olika perioder. Dessa lånord kan användas som källa för språkforskning både inom gotiska och fornkyrkoslaviska. Med tanke på det blygsamma antalet bevarade skrivna källor på gotiska är de gotiska lånorden i fornkyrkoslaviska av något större intresse. Artikeln syftar till att ge en översikt över tidiga germanska lånord i fornkyrkoslaviska genom att kortfattat presentera deras form och betydelse samt ge referenser till tidigare forskning.

Kontakter mellan slaver och germaner fram till 800-talet

Kontakterna mellan germanska och slaviska språk under medeltiden omfattar en lång period av ca 1400 år. Början av dessa kontakter dateras till det sista århundradet före Kristi födelse (Gołab 1992:337-345). Den första kontakten varade i ca 200 år och omfattade perioden från det sista århundradet före Kristi födelse fram till 100-talet e. Kr. Under denna period hade den germanska stammen Bastarni kontakter på grund av grannskap med några slaviska stammar i det subkarpatiska området.

Kontakterna mellan teutonerna och slaverna var mer intensiva, varade längre och omfattade flera slaviska stammar. Dessa kontakter startade under första århundradet e. Kr. och i början omfattade de området nära floderna Odra och Vistula (Oder och Weichsel), det vill säga den västra gränsen för det territorium som befolkades av slaver.² Kontakter uppstod även mellan slaverna och de

östgermanska stammar som kontrollerade bärnstensvägen från Sudeterna till Vistulas mynning. Vandaler och burgunder hade aktiva kontakter med slaviska stammar från de västra delarna av det slaviska området, vid floden Vistula från det första århundradet e. Kr. fram till andra halvan av 200-talet. Germanerna byggde militära anläggningar för att kontrollera bärnstenstransporten. De försökte att etablera politiskt och ekonomiskt styre över den del av slaverna som var bosatt längs bärnstensvägen (Gołab 1992:346-347).

Kontakterna med goterna varade i cirka 500 år och omfattade närmast alla slaviska stammar (Gołab 1992:345, 349-357). Goterna migrerade tvärs över de slaviska bosättningarna – de tre välkända punkterna för deras förflyttning är Skandinavien (början av första århundrandet e. Kr.), nedre Vistula (fram till slutet av 100-talet) och Balkan.³ Under flera hundra år hade goterna aktiva kontakter med alla slaviska stammar: anter (östslaver), som var grannar åt norr, sklavini (syd-slaver) åt söder och sydväst, samt venedi (västslaver) åt väst. Goterna hade politisk dominans, direkt eller indirekt, vilket påverkade språkkontakten och låneprocessen. Under 400-talet och 500-talet uppstod aktiva kontakter mellan slaver och goter i Pannonien, en stor del av de så kallade balkangotiska lånorden i fornkyrkoslaviska kommer från denna period (Gołab 1992:355).

Kronologiseringen av den äldsta perioden av germanska lånord i slaviska språk som presenteras nedan följer Gołab (1992:361 ff., jfr. Czarnecki 2003). Det finns dock en annan, mer generell kronologisering som tillhör Valentin Kiparsky (1958) och en tredje som presenterades av J. Kuryłowicz (1964:99-100) och som grundas först och främst på lingvistiska data.

Den första perioden av germanoslaviska kontakter och de tidigaste germanska lånorden i slaviska dateras från århundradet före Kristi födelse fram till början av 600-talet. Inom ramen för den äldsta perioden finns enligt Gołab (1992:361 ff.) följande tre grupper:

- Lånord från östgermanska, t.o.m. 100-talet e. Kr.
- Lånord från gotiska, mellan 100-talet e. Kr. och 300-talet e. Kr.
- Lånord från balkangotiska, 400/500-talet.

Dessa lånord kallas för gotiska lånord även om vissa av lånorden kan ha lånats från andra germanska stammar än från goterna, men goterna var utan tvekan de som hade längst, mer intensiv och mest omfattande kontakt med slaverna.

Den andra perioden sträcker sig från början av 600-talet fram till minst 700/800-talet. Under denna period lånades i de slaviska språken ord från västgermanska som ligger till grunden för den högtyska som slaverna i Mähren kom i kontakt med. Därigenom inkom sådana lånord i fornkyrkoslaviska texter som skrevs, redigerades eller kopierades i Mähren och sedan spreds till Bulgarien.

Under den andra perioden fortsatte låneprocessen från balkangotiska. Vanligtvis står lånorden från balkangotiska att finna enbart i fornkyrkoslaviska handskrifter från Moesien i nordöstra Bulgarien.⁴ Den intensitet i språkkontakt som lånorden från balkangotiska i fornkyrkoslaviska uppvisar öppnar nya forskningsfrågor omkring den gotiska kyrkans historia i Moesien i perioden mellan 600-talet och 800-talets slut. Den gotiska arianska kyrkan med dess centrum Tomi

(nuförtiden Konstanța/Кюстенджа i Rumänien) existerade fram till andra halvan av 800-talet då den fick erfara en stark opposition från den bulgariska ortodoxa kyrkan. Goterna och deras arianiska kyrka på Balkan uppträder i källor från andra halvan av 800-talet:

(1) Påven Iohannes VIII skriver 878 ett brev till den nyligen konverterade bulgariske fursten Michail Boris om arianerna på Balkan och varnar honom för 'den arianska faran'.⁵

(2) Namnet på den gotiske ärkediakonen Ἰκθίουαύτος Oktivaut, som var ärkediakon under biskop Nikolaus, omnämns i en bulgarisk inskrift på grekiska från fästningen Červen Червен, med datum 6 oktober 870 (Dobrev 1986:118, Zlatarski 1994:213-214). Inskriften med kommentarer om det gotiska namnet Oktivaut publicerades 1906 av Kalinka (1906:coll 290, nr. 367).

(3) Den bulgariske Biskop Konstantin från Preslav översatte år 906 Athanasios från Alexandrias *Fyra homilier mot arianerna*,⁶ vilket tyder på att arianismen och dess kyrka var aktuella på ett eller annat sätt på Balkan så sent som i början av 900-talet.

Kontakten mellan slaver och germaner ledde till utbyte av ord i båda riktningarna. De tidiga germanska lånorden i fornkyrkoslaviska är antingen främmande ord eller verkliga lånord (Martynov 1963). Germanska ord i fornkyrkoslaviska, som klassificeras som främmande ord har slaviska synonymer. Dessa främmande ord kom att användas i slaviska språk som resultat av ett kulturellt inflytande där nya, främmande ord ersätter ord från det egna ordförrådet. På engelska brukar denna process betäcknas som 'penetration'. De verkliga lånorden är sådana lånord som uppträder i de slaviska språken tillsammans med ett nytt objekt eller en ny idé. På engelska betäcknas detta med 'borrowing'. I listan nedan presenteras både främmande och lånord från germanska språk i fornkyrkoslaviska.

Germanska lånord i slaviska dokumenterades i skriftlig form först under 800-talets andra halva då fornkyrkoslaviska, det första slaviska skriftspråket etablerades. Detta innebär att vissa germanska lånord fick en lång period på ca 900 år av muntlig användning på slaviska innan de i andra halvan av 800-talet registrerades som en del av det fornkyrkoslaviska ordförrådet.

Översikt över tidiga germanska lånord i fornkyrkoslaviska

1. **affo** 'apa' опница *opica* < *ǣp-īk-ā 'apa', f. palatala a-dekl.⁸
2. **akeit** 'ättika' оцѣтъ *oc't* < *ǣkīt-ū 'ättika', m. o-dekl.⁹
3. **asilus** 'åsna' осьль *os'l* < *ǣsīl-ū 'åsna', m. o-dekl.¹⁰
4. **ausahrings** (ausirings?) 'örhängen', bokstavligen 'örringar' оусеразь *userezi* < *usēring-ū 'örhänge', m. palatala o-dekl.¹¹
5. **babes** 'präst' папежь *papež* < *pāpēz-jū 'präst', m. jo-dekl.¹²
6. **biups** 'talrik' блюдь *bjud* < *bjud-ū 'talrik', m. o-dekl.¹³
7. **bardō** 'krigsyxa' брады *brady* < *bard-ū 'yxa', f. ū-dekl.¹⁴
8. **piskop** 'biskop' бнскоупъ *biskup* < *bīskup-ū 'biskop', m. o-dekl.¹⁵

9. **bōkō(n)** (?bōka) 'bok' боукы *buky* < *buk-ū 'bok (träd), bokstav, γράμμα, runstav, skriftligt dokument', f. ū-dekl, pl боукъвн *bouk''vi* < **buk-''v-ī* 'något skrivet, skrift'.¹⁶
10. **bōkō(n)** (bōkā) 'bok, Fagus silvatica' боукъ *buk''* < *buk-ŭ 'Fagus silvatica', m. o-dekl.¹⁷
11. **bōkareis** 'skrivare' боукаръ *bukar'* < *bukār-ī 'skrivare', m. jo-dekl., pl боукаре *bukare*.¹⁸
12. **brunjo** (brunja) 'brynja'¹⁹ брыня *brynja* < *brūn-jō 'skydd, pansar', f. ja-dekl.²⁰
13. **crūzi** 'kors' крѣжь *križ'* < *krīz-jŭ 'kors', m. jo-dekl.²¹
14. **disk-** дьска *d''ska* < *dŭsk-ā 'bord, τράπεζα', f. a-dekl.²²
15. **Dōnawi** 'Donau' Доунавъ *Dunav''* < *Dunāv-ŭ.²³
16. **fastan** 'att fasta', **fasto** 'en fasta' постъ *post''* < *pāst-ŭ 'fasta', m. o-dekl.²⁴
17. **frŭtŭ?** фрѣтъ *fr''t''* < *fīrt-ŭ, namnet på bokstaven ꝥ [f] i det glagolitiska alfabetet och bokstaven ф [f] i det kyrilliska alfabetet.²⁵
18. **fulkaz** 'folk' плѣкъ *pl''k''* < *plŭk-ŭ 'regemente, större grupp soldater', m. o-dekl.²⁶
19. **gabei**, Gen. **gabeins** 'riкеdom' гобинно *gobino* < *gābī₂n-ā 'överflöd', n. o-dekl., гобина *gobina* < *gābī₂n-ā 'överflöd', f. a-dekl.²⁷
20. **gabigs** 'rik' гобъзь *gob'z'* < **gābīg-* 'överflöd', m. palatala o-dekl., гобъзие *gob'zije* < *gābīg-je 'överflöd', гобъзевати *gob'zevati* < *gābīg-ēvā-tī imperfektivt verb je-konj. och гобъзити *gob'ziti* < *gābīg-ī-tī (samt огобъзити, оугобъзити) perfektivt verb i-konj. 'överflöda, leva i lyx'.²⁸
21. **ganasjan** 'rädda', **ganisan** 'friskna till/rädda sig' гонозити *gonoziti* < *gānāz-ī-tī 'rädda', perfektivt verb. i-konj., гонезити *goneziti* < *gānēz-nan tī 'rädda', perfektivt verb. (n) e-klonj., гонажати *gonazati* < *gānāz-jā-tī imperfektivt verb, je-konj.
22. **ga-razds** 'som talar vist' Гораздъ *Gorazd''* < *Gārāzd-ŭ personnamn,²⁹ m. o-dekl.
23. **gards** 'hus' градъ *grad''* < *gard-ŭ 'stad', m. o-dekl.³⁰
24. **geluaz** 'metall' желъзо *želēzo* 'stål', n. o-dekl.³¹
25. **handugs** 'vis, klok', **handugei** 'vishet'³² хждогъ *chōdog''* < *xandōg-ŭ 'konst(verk)', m. o-dekl., хждожъствыѣ *chōdož'stviye* < *xandōg-jstv-tē 'konst(verk)', n. jo-dekl., хждожъство, хждожъникъ.³³
26. **hansa** 'kohort' хжса *chōsa* < *xansa 'militär trupp', f. a-dekl.³⁴
27. **hilms** 'hjälm' шлѣмъ *šlēm''* < *hlēm-ŭ 'hjälm', m. o-dekl.³⁵
28. **hlaifs** 'bröd' хлѣбъ *chlēb''* < *xlēb-ŭ 'bröd', m. o-dekl.³⁶
29. **hlaiw** 'kulle, holm' хлѣвъ *chlēv''* < *xlē₂v-ŭ 'stall, stabulum'.³⁷
30. **hulm** 'holm' хлѣмъ *chl''m''* < **xŭlm-ŭ-* 'holm', m. o-dekl.³⁸
31. **hūs** 'hus' хызь *chyz''* < *xūz-ŭ 'stuga, koja', m. o-dekl.
32. ***hūzja-** 'hus' хыжа *chyža* < *xūz-jā 'stuga, koja', f. a-dekl.³⁹
33. **jer** 'år; namn för en bokstav i det gotiska alfabetet' ѣрь *jer'* 'namn för en bokstav i det glagolitiska och i det kyrilliska alfabetet'.⁴⁰
34. **kaldings** кладазъ *kladež'* < *kālding-ŭ 'brunn', m. palatala o-dekl.⁴¹
35. **kelih** 'mugg?' калѣжь *kalež'* < *kālīg-j-ŭ (*kālēgj-ŭ) 'mugg', m. jo-dekl.⁴²

36. **Karl** 'Karl (den Store)' краль *kral'* < *karl-ū 'konung', m. jo-dekl.⁴³
37. **karmala** крамола *kramola* < *karmāl-ā 'gräl', f. a-dekl.⁴⁴
38. **katils** 'stor gryta' котель *kot'l'* < *kātīl-ū 'kär!', m. o-dekl.⁴⁵
39. **kaupōn** 'köpa' коупнтн *kupiti* < *kāup-ī-tī 'köpa', perfektivt verb i-konj.⁴⁶
40. **kausjan** 'pröva, smaka' нскоуcнтн *iskusiti* < *īs-kus-ī-tī 'fresta', verb. i-konj., нскоуcннкъ 'frestare', m- o-dekl., нскоуcъ *iskus''* < *īs-kus-ū, нскоуcннъ *iskus'n''* < *īs-kus-ī-nū 'händig, skicklig'.⁴⁷
41. **kintus** 'penning' пѣна *cēna* < *kain-ā 'pris', f. a-dekl.⁴⁸
42. **kirika** (?kirikō) 'kyrka' црѣкы *cr'ky* < *kīrk-ū 'kyrka', f. ū-dekl.⁴⁹
43. **Kristus** 'Kristus' Крѣсть *Kr'st''* < *Krīst-ū 'Kristus', m. o-dekl.⁵⁰
44. **kubil** '?' кѣбълъ *k''b'l''* < *kūbīl-ū 'mått för vete och liknande' (кобилица?), m. o-dekl.⁵¹
45. **kuningaz** 'princers' кѣназъ *k''než'* < *kūning-ū 'furste', m. palatala o-dekl.⁵²
46. **lammas** 'får' ланнн *lanii* < *aln-ī 'lamm', f. ja-dekl.⁵³
47. **leihwa** лнхва *lichva* < *līxv-ā 'ränta', f. a-dekl.⁵⁴
48. **lēkeis** 'läkare' лѣчѣба *lēč'ba* < *lēkī-b-a 'curatio, ἰατρὶς', f. a-dekl.⁵⁵
49. **lewo** 'lejon' лѣвъ *l'v''* < *līv-ū 'lejon', m. o-dekl.⁵⁶
50. **līks** 'dans' лнкъ *lik''* < *līk-ū 'dans', m. o-dekl.⁵⁷
51. **lists** 'listighet' лѣсть *l'st'* < *līst-ī 'bedrägeri', f. i-dekl.⁵⁸
52. **malwīb** 'fru' малѣжена *mal''žena* < *māl-ū-gēn-ā 'kvinna, fru', f. a-dekl.⁵⁹
53. **mekeis** 'lädersäck?' мѣхъ *mēch''* < *mēx-ū 'lädersäck', m. o-dekl.⁶⁰
54. **mēkī** 'svärd' мечъ *mēč'* < *mēk-ū 'svärd', m. jo-dekl.⁶¹
55. **missa** 'mässa' мѣша *m'ša* < *mīs-jā 'liturgi', f. ja-dekl.⁶²
56. **mōr** 'svart' моурннъ *murin''* < *mur-īn-ū 'svart man', m. o-dekl.⁶³
57. **munih** 'munk' мѣннхъ *m''nix''* < *mūnīx-ū 'munk', m. o-dekl.⁶⁴
58. **mūta** 'teloneum' (got *mōto*) мѣто *myto* < *mūt-ā 'skatt', n. o-dekl.⁶⁵
59. **mutarjos (-eis?)** 'skatteindrivare' мѣтаре *mytār-ē* 'skatteindrivare', kons. r-dekl.⁶⁶
60. **oplatu** 'oblat' оплатъ *oplat''* < *ōplāt-ū 'oblat', m- o-dekl.⁶⁷
61. **penning** 'peng' пѣназъ *pēnež'* < **pēning-* 'peng', m. palatala o-dekl.⁶⁸
62. **phaffo** 'präst' попъ *pop''* < *pāp-ū 'präst', m. o-dekl.⁶⁹
63. **plat** 'tyglapp, plätt' платъ *plat''* < *plāt-ū, m. o-dekl.⁷⁰
64. **plinsjan** 'dansa' пласатн *plēsati* < *plīns-ā-tī 'dansa, saltare, ludere, ὀρχεῖσθαι, χορεύειν', imperfektivt verb.⁷¹
65. **Rūma** 'Rom' Рнмъ *Rim''* < *Rīm-ū 'Rom', m. o-dekl.⁷²
66. **skauts** 'Schloss, Saum' скоутъ *skut''* < *skut-ū 'extrema vestis; fringe; garment', m. o-dekl.⁷³
67. **skillings** '?' скѣлазъ *sk''lež'* < *skūling-ū 'peng', m. palatala o-dekl.
68. **smakka** (?smakkō) 'fikon' смокы *smoky* < *smāk-ū 'fikon', f. ū-dekl.⁷⁴
69. **spann-** '?' снждъ *spod''* < *spand-ū 'hink', m. o-dekl.⁷⁵
70. **stamp** '?' стѣпа *stopa* < *stamp-ā 'trämortel', f. a-dekl.⁷⁶

71. **stikls** 'bägare' стъкло *st'klo* < *stīkl-ō 'glas', n. o-dekl.⁷⁷
72. **strukō** 'ström' строуга *struga* ρεῦμα, f. a-dekl. Pol. hydronym *Strkwa* < *strьky.⁷⁸
73. **stuba** нстьба *ist'ba* < *īstīb-ā 'hus', f. a-dekl.⁷⁹
74. **piudā-** 'folk' штоуждъ,⁸⁰ efter dissimilation > тоуждъ,⁸¹ стоуждъ,⁸² чоуждъ; *čūžd'* < *tjudj-ǔ 'främmande', adj. jo-dekl. Från samma gotiska ord kommer även fornkyrkoslaviska штоудъ *štud''* < *tjud-ī, m. i-dekl., 'jätte',⁸³ f. i-dekl. 'främmande sedvana, barbarisk sed, barbarisk temperament'.⁸⁴
75. **tusen** 'tusen' тысящъ *tusešt'* < **tysentj-*.⁸⁵
76. **tūn** 'staket' тынь *tyn''* < *tūn-ǔ 'staket', m. o-dekl.⁸⁶
77. **ulbandus** 'kamel' вельждъ,⁸⁷ вельждъ *velblōd''* < *vēlbjand-ǔ 'kamel', m. o-dekl.⁸⁸
78. **vitingaz** 'viking, krigare' внтазь *vitez'* < *vīting-ǔ 'hjälte', m. palatala o-dekl.⁸⁹
79. **walxa-** 'främmande' влахъ *vlach''* < *valx-ǔ, m. o-dekl.⁹⁰
80. **wargs** 'fiende' врагъ *vrag''* < *varg-ǔ 'fiende', m. o-dekl.⁹¹
81. **wein** 'vin' вино *vino* < *vīn-ō 'vin', n. o-dekl.⁹²
82. **weinagard** 'vingård' виноградъ *vinograd''* < *vīnōgard-ǔ 'vingård', m. o-dekl.⁹³
83. **wizzōd** 'oblat' вьсждъ *v''sqd''* < *vūsond-ǔ 'oblat'.⁹⁴

Ytterligare några ord har identifierats som tidiga germanska lånord i slaviska, men dessa har antingen inte hittats i fornkyrkoslaviska eller också är deras germanska etymologi fortfarande problematisk:

- *duma* 'tanke, ord, mötesorgan'
- *glaz* 'glittrande kula, öga'
- *hairda* 'hjord' (Nielsen 2008:55).
- *nuta* 'boskap som ger nötkött' (Green 1998:366).
- *olūtari* 'altara' från latin *altare* via högtyska *altari*.
- *sakkus* 'säck' (Nielsen 2008:55).
- *zljadba* 'böte' (Green 1998:369).

Institutionen för språk och litteraturer
Göteborgs universitet
 Box 200
 SE-405 30 Göteborg

Noter

1. Fornkyrkoslaviska är det första slaviska skriftspråket, och det etablerades under andra halvan av 800-talet. Detta skedde i samband med kristnandet och översättningen av bibeln till slaviska. Fornkyrkoslaviskan etablerades, blev slavernas klassiska språk och lingua quarta – det fjärde bibelspråket i det medeltida Europa. Språket i dess senare utvecklingsform, kyrkoslaviska, används även idag i den slaviska kristna ortodoxa kyrkan. Språket skrevs med hjälp av två olika alfabet. Det glagolitiska alfabetet, som har en egen och unik layout, skapades av Konstantin Kyrillos runt 855-860. Det andra fornkyrkoslaviska alfabetet, det kyrilliska alfabetet, dateras till första halvan av 900-talet. Det kyrilliska alfabetet skapades dock inte av Kyrillos utan det är en modifikation av det grekiska alfabetet, kompletterat med flera bokstäver för specifika slaviska ljud. Fornkyrkoslaviska användes i ett stort område som omfattade hela eller delar av följande moderna länder: dagens Makedonien, Bulgarien, Montenegro, Serbien, Bosnien och Hercegovina, Kroatien, Slovenien, Rumänien, Ukraina, Tjeckien, Slovakien, Ryssland och Vittryssland.
2. Plinius i sin *Historia naturalis* nämner de slaviska Venedi som grannar till germanerna Sciri/Hirri i det område som idag är Västpommern.
3. Goterna går över floden Donau, tillsammans med dakerna, 238 AD och bosätter sig vid Svarta Havets norra kust (Nielsen 2008).
4. Exempel på en sådan handskrift är Suprasl menologium och homiliarium för mars, skriven på kyrilliska i slutet av 900-talet (utgiven av Zaimov & Capaldo 1983).
5. Brevet *Ad Michaelem regem Bulgarorum, anno 878* finns publicerat under nr. 108 bland andra epistulae av Ioannis VIII (Migne PL 1879:vol. 126, coll.758-760; Zlatarski 1994:164-167).
6. Athanasius of Alexandria är en bysantinsk författare från 300-talet. Hans *Fyra homilier mot arianerna* finns publicerade i PG 25: 12–526. Editionen av den fornkyrkoslaviska översättningen publicerades av Gorskij & Nevostruev (1859:32-43) och senare av Dujčev (1968:10-16).
7. Translitterationen av fornkyrkoslavisk kyrilliska följer de regler som används av tidskriften *Scando-Slavica*.
8. Serbiska (vidare: Serb) олица, tjeckiska (vidare: Tj) opice, gammal polska (vidare: gPol) opica (Dobrev 1986:120).
9. Se Nielsen 2008:55.
10. Se Nielsen 2008:55; jfr. Gołab 1992:374 som introducerar möjligheten av en indoeuropeisk etymologi för ordet.
11. Lånord från balkangotiska (Gołab 1992:376). Detta lånord finns enbart hos sydslaverna. Kroatiska och serbiska (vidare: Kro/Serb) userez. Det germanska (vidare: germ) ordet ausi är besläktat med fornkyrkoslaviska оухо *uch-o* 'öra', medan germ hring är besläktat med fornkyrkoslaviska крѣгъ *krög* < *krong-ŭ 'ring' (Dobrev 1986:119).
12. Lånord från högtyska < vulg. lat. papa < gre πάπας (Dobrev 1986:121).
13. Från gotiska, lånat senast i slutet av 300-talet (Gołab 1992:370). Ryska (vidare: Ru) блюдо, ukrainska (vidare: Ukr) dialektalt блицд, gPol bluda, bulgariska (vidare: bul) dialektalt блют. Det är nog formen i gen sg biudis med tonande *-d- som har lånats i slaviska. Germ -iu > ю ju i slaviska, vilket orsakar -l-epentesen efter den vanliga palataliserngen *-bj- > *-blj- (Dobrev 1986:120).
14. Lånord från balkangotiska (Gołab 1992:377-378; jfr Leeming 1978:162). Finns i sydslaviska, Bu, Serb och slovenska (vidare: Slv). Förekommer bara i Suprasl menologium, medan i översättningen av Nya Testamentet och Psaltaren används секъра (Dobrev 1986:120).

15. Germ < grekiska (vidare: Gre) ἐπίσκοπος, latin (vidare: Lat) episcopus; reflexen *b-* för det ursprungliga (*e*)*p-* är vanlig i högtyska. Detta är ett lånord från andra halvan av 800-talet, som har inkommit genom användandet av fornkyrkoslaviska i Mähren, vilket tyder på att det är högtyska, biscof, och inte gotiska som är källan (Dobrev 1986:121). Formen i fornkyrkoslaviska har dock *-p-* och inte *-f-* i slutet av ordet, vilket tyder på *biskop och inte på *biskof.
16. Se Leeming (1978:168) och Nielsen (2008:55). Lånord från balkangotiska (Gołab 1992:376). Serb буква, gammaltjekiska (vidare: gTj) bukev, Pol bukiew 'bok (träd)' (Dobrev 1986:120). Tabellen nedan visar hur orden för 'bokstav', 'bok' och 'bokkännare' bildas i grekiska, gotiska och fornkyrkoslaviska:

	bokstav	bok	bokkännare
grekiska	γράμμα	γράματα bokstav-PL	γραμματεύς bok-agent suffix
gotiska	bōka	bōkōs bokstav-PL	bōkareis bok-agent suffix
fornkyrkoslaviska	букѣ	кѣнигы lånord, ej genomsynlig	кѣнигъѣни бок-agent suffix (hunnobulgariskt) кѣнижъници бок-agent suffix (slaviskt) букарь gotiskt lånord, bōkareis, omöjligt att det är ett eget suffix (fornkyrkoslaviskt), annars skulle man ha använt *букварь.

17. Mycket tidigt lånord från gotiska (Gołab 1992:377).
18. Se Leeming (1978:168). Lånord från balkangotiska (Gołab 1992:377-378).
19. Se Nielsen (2008:55). Lånord i gotiska från keltiska *brondjo 'läder-; rustning för bröstet gjord av metall', där *b > g^v*, vilket är besläktat med fornkyrkoslaviska грѣдъ *grǫdī* < *grond-ī- 'bröst' (Dobrev 1986:119). Enligt Gołab (1992:379) ett senare lånord, från högtyska i fornkyrkoslaviska.
20. Ру брѣня, Tj brnē, Bul броня (< Ру) (Dobrev 1986:119).
21. Lånord från högtyska < Lat crux, ack. cruce[m] vilket ligger till grunden för lånordet (Dobrev 1986:121).
22. Germ disk- < Lat discus < Gre δίσκος. Ру доска, Tj deska, Pol deska (Dobrev 1986:119). Både ord med främre och med bakre vokal i roten finns bevarade i slaviska: дѣска *d''ska* < *dǫsk-ā kan vara en sekundär form efter assimilation ъ > ѣ.
23. Gotiska (vidare: Got) Dōnawi < Lat-keltiska Dānuvius, som omnämns hos Caesar. I de flesta slaviska språken heter floden Дунай Дунай medan i Bul finns det gamla Дунав Дунав bevarat (Dobrev 1986:120).
24. Problematiskt att förklara ändringen i genus, från femininum till maskulinum, samt *p-* i fornkyrkoslaviska för *f-* i Got.
25. Leeming (1978:168) nämner att namnen på två slaviska bokstäver har lånats från gotiska: jеръ och frѣтъ, utan att ange deras gotiska motsvarighet.

26. Gotiskt lånord i fornkyrkoslaviska (Gołab 1992:374-375). Ry полк, Tj pluk, Pol pułk, Bul полк (< Ru), пълчище (Dobrev 1986:119).
27. Lånord från gotiska (Gołab 1992:370).
28. Se Gołab (1992:370). Lånordet i fornkyrkoslaviska kommer nog från den genitiva formen i gotiska och inte från den nominativa.
29. Gorazd var en av Kyrillos och Methodius lärjungar.
30. Se Nielsen (2008:55). I fornkyrkoslaviska utvecklas betydelsen 'samhälle, stad'. Betydelsen 'Edens lustgård, райска градина' förekommer också i fornkyrkoslaviska. Finns även som gotiskt lånord i spanska.
31. Se Leeming (1978:168-170).
32. Från Got handus 'hand' (Dobrev 1986:120).
33. Se Gołab (1992:371).
34. Gotiskt lånord i fornkyrkoslaviska (Gołab 1992:371).
35. Se Gołab (1992:396), Green (1998:171-172) och Nielsen (2008:55). I gammalryska шеломъ, gPol szłom. Den fornkyrkoslaviska vokalismen tyder mer på *helm än på *hilm, därför måste ursprunget preciseras. Finns även som gotiskt lånord i spanska.
36. Se Gołab (1992:370-371), Green (1998:171-172) och Nielsen (2008:55). Marc. 2:26, ἄρτους, hlaibans, хлѣбы.
37. Se Gołab (1992:364). Ordet förekommer i handskrifter från Moeasia, som t.ex. Suprasl nomenclologium (Slovník 1997:IV, 773-774). I fornkyrkoslaviska finns också хлѣвна *chlěv-īnā* '1. hus; 2. cella, κέλλιον; 3. skattkammare', хлѣводѣла *chlěv-o-dělja* 'σκηνοποιός'. I betydelsen 'hus' används samma ord som synonym av andra gotiska lånord som hūs 'hus?' хъызъ *chyz*" < *xūz- 'stuga, koja', m. o-dekl., хъжа *chyža* < *xūzā 'stuga, koja', f. a-dekl.
38. Se Gołab (1992:365). Ett mycket tidigt germanskt lånord i slaviska.
39. Se Gołab (1992:364-365). Ry хижa, хизок, Tj chýže, Pol chyža, chyž, Bul dial из, хиз (Dobrev 1986:119).
40. Se Leeming (1978:168) och Granberg (2010:169-193).
41. Ry колодец, колодязь, Bul кладенец (Dobrev 1986:120).
42. Lånord från högtyska < Lat calix, gen. sg. calicis, vilket ligger till grund för lånet. Fornkyrkoslaviska ш eller ж istället för s eller z tyder på ett romanskt inflytande på kyrkotermnologin i slavernas mähriska furstendöme och i Pannonien. Detta inflytande kommer från Aquileia som blev centrum för det nya patriarkatet när biskopen blev patriark i 557 AD (Dobrev 1986:121). Eftersom Aquileia förstördes av hunnerna 568 flyttades patriarkatet till Grado, varför det romanska inflytandet i Pannonien och Mähren fortsatte.
43. Något senare lånord, från högtyska, från Karl den Stores (742-814) namn (Gołab 1992:380-381). Ry король, Pol król, Tj kral.
44. Lånord från högtyska. Ukr коромола, Tj kramola (Dobrev 1986:121).
45. Lånord från gotiska (Gołab 1992:371). Germ *katilus < Lat catillus, catinus. Ry котѣл, Tj kotel, Pol kociol (Dobrev 1986:120). Se även Green (1998:171-172) och Nielsen (2008:55).
46. Lånord från gotiska (Gołab 1992:371-372, Nielsen 2008:55).
47. Lånord från gotiska (Gołab 1992:372).
48. Se Nielsen (2008:55).
49. Gotiskt lånord < κυριακόν, κυρικόν (Dobrev 1986:121), medan fornkyrkoslaviska църкы *cirŭky* < *cīrŭkū kommer från högtyska och används i Kievbladen och Sinaipsaltaren. Tj církev, högluz. cyrkej, gSln lok. pl. circuvah. Jämförelsen mellan Gre κυριακόν å ena sidan och gotiska kirika och

- fornkyrkoslaviska цръкы *c'rkы* å andra, visar att accenten byter plats till början av ordet i Got och i fornkylkoslaviska; mellanvokalen -*a*- försvinner i både Got och fornkylkoslaviska. Det finns dock ett möjligt inflytande från Gre formen κυρικόν utan mellanvokal. Genusbyte från neutrum i Gre till femininum i Got och i fornkylkoslaviska och medföljande byte av deklinationstyp. Detta tyder på att ordet i slaviska har lånats via gotiska och inte direkt från grekiska. Om den historiska kontexten se Janson (2005:198-199). Enligt Gołab (1992:379-380) ett senare lånord, från högtyska i fornkylkoslaviska.
50. Lånord från gotiska (Gołab 1992:378) eller från högtyska (Dobrev 1986:121) till skillnad från det äldre fornkylkoslaviska Хрѣстъ *Christ*" som kommer från Gre.
  51. Germ kubil < Lat capellum, diminutiv från cūpa. Ry кобел, Tj kbel, gbel. (Dobrev 1986:119).
  52. Ordet förekommer inte i gotiska och är troligen lånord från västgermanska (Gołab 1992:365). Ry княз, Serb кнез, gTj knez, Bul княз (< Ry), Bul dial. кнез 'hövding' (Dobrev 1986:119).
  53. Se Nielsen (2008:55).
  54. Gołab (1992:373) argumenterar mot hypotesen att det är ett lånord från gotiska och påstår att det inte kommer från germanska. Ry лихва, Tj lichva, Pol lichwa (Dobrev 1986:119).
  55. Gotiskt lånord i fornkylkoslaviska (Nielsen 2008:55). Green (1998:372-373) föreslår indoeuropeisk etymologi för det slaviska ordet. Ordet förekommer enbart i handskrifter från Moesia, vilket kan förstärka hypotesen om att det är ett lånord från gotiska.
  56. Germ *lewo < Lat leo, Gen. sg. leonis, Gre λέων, gen. sg. λέωντος. Ry лев, Tj lev, Pol lew (Dobrev 1986:120). Den fornkylkoslaviska formen med *-v- tyder på att ordet lånades via Germ och inte direkt från Gre eller Lat.
  57. Lånord från balkangotiska (Gołab 1992:377).
  58. Gotiskt lånord i fornkylkoslaviska (Gołab 1992:373-374). Ry лєсть, Tj lest, gPol leść (Dobrev 1986:121).
  59. Lånord från högtyska < Lat missa (Dobrev 1986:121).
  60. Mark. 2:22, οἶνον νέον εἰς ... ἀσκοῦς καινοῦς, wein **juggata** in ... balgins niujans, ΒΗΝΑ ΝΟΒΑ ... ВЪ МѢХН НОВЫ. Balgins, -ins – hör till de nya stammarna, annars skulle det varit -ans, -uns. МѢХН är gotiskt lånord i fornkylkoslaviska, men det intressanta här är att ordet inte används i den gotiska översättningen av Markusevangeliet.
  61. Se Nielsen (2008:55-56). Got > iran. Det är nog formen i Ack., meki, som har lånats i slaviska, vilket kan förklara palataliseringen *k* > *č* och ändelsen -*ī* > *ь*. Ry меч, Tj meč < *mečī, medan Serb мач < *mičī (Dobrev 1986:119).
  62. Lånord från högtyska (Dobrev 1986:121).
  63. Germ lånord från Lat maurus. Ry мурин, gTj muřin, Pol murzyn (Dobrev 1986:120).
  64. Lånord från högtyska < Gre μοναχός (Dobrev 1986:121).
  65. Lånord från högtyska (Gołab 1992:381). Ry мыго, Tj mýto, Pol myto (Dobrev 1986:119).
  66. Mark. 2:15: ... καὶ πολλοὶ τελεῶναι καὶ ἀμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ ..., jah managai motarjos jah frawaurhtai miřanakumbidedun Iesua, н мѣнози мѣтарн и грѣшнѣнши възлежахъ съ иѣсомъ и съ оучникы егѡ: вѣхъ бо мѣнози, н по немъ ндоша.
  67. Lånord från högtyska < Lat oblatum, med det typiska för högtyska -*p*- < -*b*- (Dobrev 1986:121).
  68. Från högtyska < Lat pondus (Dobrev 1986:119) eller från lågtyska, inte tidigare än 600/700-talet (Gołab 1992:381). Ukr пнязь, Tj peníz, Pol pieniędz (Dobrev 1986:119).
  69. Det äldre fornkylkoslaviska *pora* som hade lånats från grekiska ersattes med *pop*" efter inflytande från högtyska (Gołab 1992:381).
  70. Plat niujis, плата нова Mark. 2:21.

71. Anledningen till lånet är förmodligen den att det gotiska verbet refererar till en speciell typ dans (Nielsen 2008:56) och troligen till att man klappade med händerna medan man dansade. Denna betydelse finns registrerad i moderna slaviska språk: плясать, пляскам. I fornkirkoslaviska finns också ПЛАСАННІЕ *ples-a-nije* 'dans, lusus, saltatio', ПЛАСЬ *ples'* 'dans, lusus, saltatio', ПЛАСЬЦЬ *ples'c'* 'dansör, saltator, ἀρχιστής, χορός' (Slovník 1982:III, 60-61).
72. Lånord från högtyska < Lat Rōma (Dobrev 1986:121). Problematiskt att förklara det fornkirkoslaviska -ī- för högtyskans -ū-.
73. Lånord från balkangotiska (Green 1998:377, Kiparsky 1934:221-222).
74. Lånord från balkangotiska (Gołąb 1992:377). Bul смокиня, dial. смоква, Serb смоква, Pol smokwa (Dobrev 1986:120).
75. Sln spōd, gPol spađ (Dobrev 1986:119).
76. Ru ступа, Tj stoupa, Pol steпа (Dobrev 1986:119).
77. Lånord från gotiska (Gołąb 1992:375, Green 1998:171-172, Nielsen 2008:55). Ry стекло, Serb стакло, Tj sklo, Pol szkło (Dobrev 1986:119).
78. Se Gołąb (1992:353) och Lehr-Spławiński (1964:80).
79. Epentetisk *i- som i исполинъ *ispolin'* < *spolii*. Ry изба, Tj jizba, Pol izba, zba (Dobrev 1986:119).
80. I Suprasl menologium (Dobrev 1986:119).
81. Se Dobrev (1986:119).
82. Se Dobrev (1986:119).
83. Om andra ord i fornkirkoslaviska som betyder 'jätte' och som kommer från namn på olika främmande folk se Dobrev (1986:119).
84. Resultatet av palataliseringen *tj i fornkirkoslaviska tyder på att lånordet tillhör de äldsta germanska lånorden i slaviska. Bul чужд, dialektalt чузд, туги, Ry чужой, Pol cudzy, Tj cizí. Se också Dobrev (1986:119), Gołąb (1992:375), Green (1997:xxix-xxxi) och Mladenov (1979:204). Ordet förekommer som namn på det bulgariska vinet Tuida.
85. Se Leeming (1978:163).
86. Se Gołąb (1992:369). Ry тын, Serb тин, Tj tyn, Pol tyn (Dobrev 1986:119).
87. Används i Suprasl menologium (Dobrev 1986:120).
88. Lånord från gotiska (Gołąb 1992:375-376). Got ulbandus < Lat elephantus, Gre ἐλέφας, Gen. sg. ἐλέφαντος, Ry верблюд, Tj velbloud, Pol wielbłąd (Dobrev 1986:120).
89. Ry витязь, Tj vítěz, högLuz wicaz, Bul dial. витец 'hjälte' (Dobrev 1986:119). Se också Gołąb (1992:382-383).
90. Mycket tidigt lånord (Gołąb 1992:369). Germ *walx- < Lat Volcae, benämning på en keltisk stamm hos Caesar, Οὐόλκαι hos Ptolemaios och Strabon. Det är sannolikt att germanerna använde namnet för att beteckna inte bara kelter utan även olika romanska folk, vilket kan förklara betydelsen 'valakier' i fornkirkoslaviska. Ry волох, Tj vlach, Pol włoch (Dobrev 1986:120), Bul влах.
91. Se Nielsen (2008:55).
92. Se Green (1997:xxxii-xxxiv) och Nielsen (2008:55).
93. Lånord från balkangotiska (Gołąb 1992:378), som finns registrerat enbart i Suprasl menologium. Ry виноград < Bul (Dobrev 1986:120).
94. Lånord från högtyska (Dobrev 1986:121).

Bibliografi

- Braune, W. 1961. *Gotische Grammatik mit Lesestücken und Wörterverzeichnis*. 16. Aufl. Tübingen: Niemeyer.
- Czarnecki, T. 2003. 'Gothisches im Wortschatz des Polnischen'. *Studia Germanica Gedanensia* 11:5-24.
- Dobrev, I. D. 1986. *Starobălgarski ezik XII klas*. Sofija.
- Dujčev, I. S. 1968. *Bolonski psaltir. Bălgarski knižoven pametnik ot XIII vek*. Sofija.
- Duridanov, I. (utg.) 1991. *Gramatika na starobălgarskija ezik*. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite.
- Gołąb, Z. 1992. *The Origins of The Slavs. A Linguist's View*. Columbus: Slavica Publishers, Inc.
- Gorskij, A.V., K.I. Nevostruev. 1855–59. *Opisanie slavjanskix rukopisej Moskovskoj sinodal'noj biblioteki, I-II*. Moskva.
- Granberg, A. 2010. 'Wulfila's Alphabet in the Light of Neighbouring Scripts'. *NOWELE* 58/59:169-194.
- Green, D.H. 1997. 'From Germania to Europe: the Evidence of language and History'. *The Modern Language Review* 92/4:xxix-xxxviii.
- Green, D.H. 1998. *Language and History in the Early Germanic World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holzer, G. 2007. *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*. (= Schriften über Sprachen und Texte 9). Peter Lang.
- Janson, H. 2005. 'Nordens kristnande och Skytiens undergång'. I: H. Janson (utg.), *Från Bysans till Norden. Östliga kyrkoinfluenser under vikingatid och tidig medeltid*. Göteborg: S. 165-217.
- Kalinka, E. 1906. 'Antike Denkmäler in Bulgarien'. *Schriften d. Balkankommision, antiqu. Abteil. VI*.
- Kiparsky, V. 1934. *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*. Helsinki.
- Kiparsky, V. 1958. 'O chronologii slavjano-finskich leksičeskich otnošenij'. *Scando-Slavica* 4.
- Kuryłowicz, J. 1951. 'Związki językowe słowiańsko-germańskie'. *Przegląd Zachodni* 7. Poznań: Instytut Zachodni.
- Kuryłowicz, J. 1958. *L'accentuation des langues indo-européennes*. (= Prace językoznawcze 17). Wrocław – Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Leeming, H. 1978. 'Some Unidentified Loan-Words in Common Slavonic and Old Church Slavonic'. *The Slavonic and East European Review* 56/2:161-176.
- Lehr-Splawiński, T. 1964. *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*. Poznań.
- Martynov, V.V. 1963. *Slavjano-germańskoe leksičeskoe vzaimodejstvie drevnejšej pory*. Minsk.
- Martynov, V.V. 1969. (utg.) *Tipologija i vzaimodejstvie slavjanskich i germańskich jazykov*. Minsk: Nauka i tehnika.
- Migne, J.-P. (utg.). 1879. *Patrologiae cursus completus, series latina* 126, *Saeculum IX. Hincmari Rhemensis archiepiscopi opera omnia*. Paris.
- Mladenov, S. 1979 [1929]. *Istorija na bălgarskija ezik*. Sofija: Izdatelstvo na bălgarskata akademija na naukite.
- Nestle-Aland. 1999. *Novum Testamentum Graece*. (25. utg.) Deutsche Bibelgesellschaft.
- Nielsen, H.F. 2008. 'Fra Østersøen til Sortehavet. Sproglige spor efter goternes vandringer'. *Gotisk workshop. Mindre Skrifter* 26. Odense: Center for Middelalderstudier, Syddansk Universitet. S. 53-58.
- Schenker, A.M. 1996. *The Dawn of Slavic. An Introduction to Slavic Philology*. New Haven and London: Yale University Press.

- Sitzmann, A. 2003. *Nordgermanisch-ostslavische Sprachkontakte in der Kiever Rus' bis zum Tode Jaroslavs des Weisen*. Wien: Edition Praesens.
- Slovník. 1982. = *Slovník jazyka staroslověnského* III. Praha: Academia Nakladatelství Československé Akademie Věd.
- Stender-Petersen, A. 1974. *Slavisch-Germanische Lehnwortkunde*. Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.
- Zaimov, Jordan, Mario Capaldo. 1983. *Suprasălski ili Retkov sbornik* 1–2. Sofia
- Zlatarski, V. 1994 [1927]. *Istorija na bălgarskata dăržava prez srednite vekove. Tom 1 Părvo bălgarsko carstvo, čast 2 Ot slavjanizacijata na dăržavata do padaneto na Părvoto carstvo*. Sofija: Akademično izdatelstvo 'Marin Drinov'.

Hans Frede Nielsen

PRÆTERITUMSFORMERNE AF DET GOTISKE VERBUM *SAIAN* 'SÅ'

Traditionelt opdeles de stærke verber i de germanske oldsprog i syv klasser efter deres afflydsforhold, dvs. vokalalternation i infinitiv/præsens, præteritum (sg. og plur.) og perfektum participium som i det gotiske stærke klasse III verbum *bindan* ('binde' inf.), *band* (1/3. pt.sg.), *bundum* (1. pt.pl.), *bundans* (pp.) eller i klasse VI verbet *faran* ('fare' inf.), *fōr* (1/3. pt.sg.), *fōrum* (1. pt.pl.), *farans* (pp.). I den gotiske stærke klasse VII, hvor præteritums-formerne har videreført den indoeuropæiske reduplikation, dannes dog nogle af disse former **uden** og andre **med** afflyd. Et eksempel på et gotisk klasse VII verbum **uden** afflydsalternation er *haitan* ('hedde' inf.), *haihait* (1/3. pt.sg.), *haihaitum* (1. pt.pl.) og *haitans* (pp.), medens fx præteritums-formerne af *lētan* (inf. 'lade') har såvel reduplikation som afflyd, jvf. *lailōt* (1/3. pt.sg.), *lailōtum* (1. pt.pl.) og *lētans* (pp.). Med tabet af reduplikationen i de øvrige germanske oldsprog udvidede de stærke klasse VII verber i disse sprog brugen af vokalalternation til angivelse af præteritum hos medlemmer af klassen uden oprindelig afflyd, fx OE *hātan* ('befale, kalde, hedde'), *hēt* (1/3. pt.sg.), *hēton* (pt.pl.), *gehāten* (pp.), jvf. got. *haitan*. Der findes dog i nogle af de vest- og nordgermanske oldsprog enkelte spor af reduplikationen, ikke mindst i den engelske dialekt af oldengelsk, hvor fx formen *heht* (jvf. got. *haihait*) optræder som pt.sg.ind. af *hātan*. Og i oldnordisk findes der et modstykke til den gotiske redupligerede 1/3. pt.sg. form *saisō* 'såede' (inf. *saian*) i form af pt.sg. *sera* (< *sezō-), inf. *sá* (jvf. Noreen 1970:§317.4, §506 og Seebold 1970:386; se endvidere Bech 1969a).

Og netop det gotiske stærke klasse VII verbum *saian* med reduplikation og afflyd i præteritum er hvad vi her skal se nærmere på. Infinitivsformen *saian* er belagt i fx Markus IV.3 og Lukas VIII.5, og perfektum participium kendes fra nom.pl. formen *saianans* i Markus IV.16 og 18 (pp. nsm. *saians**). Præteritumsformen 1/3. sg.ind. *saisō* har vi i Lukas XIX.22; Markus IV.4 og Lukas VIII.5. Endelig er 2. pt.sg.ind. formen af *saian* belagt ét enkelt sted i den gotiske tekstoverlevering, nemlig i Lukas-evangeliet XIX.21: *nimis þatei ni lagidēs jah sneipis þatei ni saisōst* 'du tager det som du ikke lagde og høster det som du ikke såede'. Og med *saisōst* '(du) såede' er vi ved det egentlige problem.

Selv en så fremragende germanist og sammenlignende sprogforsker som Gunnar Bech måtte gå til bekendelse og erklære sig ude af stand til at give en fornuftig forklaring på endelsen *-st* i denne enkeltstående gotiske 2. pt.sg. form. Hans tilståelse blev afgivet i en artikel, der udkom for godt 40 år siden, og som omhandlede det indoeuropæiske 2. perf.sg.ind. suffiks *-tha*'s skæbne i germansk, hvor Bech (1969:80) udtalte følgende: 'Für got. *saisōst* weiß ich keine wirklich überzeugende Erklärung anzuführen.'

At 2. pt.sg.ind. formen af *saian* kun var belagt ét sted i den gotiske tekstoverlevering, fik – sammenholdt med traditionens lidet tilfredsstillende eller manglende forsøg på at udlægge formen

– Andrew Sihler til i en artikel fra 1986 at foreslå, at *saisōst* var en fejlskrivning for **saisōt*, og at man burde ændre teksten og formen i Lukas-evangeliet XIX.21 i overensstemmelse hermed.

Baggrunden for Bechs og Sihlers overvejelser var, at den indoeuropæiske endelse *-tha* i gotisk, hvor 1. og 3. pt.sg.ind. formerne af *saian* endte på en vokal (*saisō*), lydret burde være blevet til 2. pt.sg.ind. *-þ* (**saisōþ*), der igen formentlig blev erstattet af *-t* gennem interparadigmatisk analogi med 2. pt.sg.ind. *þarf* ('(du) behøver'), *falht* ('(du) skjulte') osv. (jvf. Sihler), idet det skal bemærkes at *-þ* intetsteds er belagt som stærk 2. pt.sg.ind. endelse i gotisk. Desværre er *saisōst* den eneste overleverede 2. pt.sg.ind. form af et stærkt verbum med udlydende stammevokal, så vi kan ikke vide, hvordan 2. pt.sg.ind. formen af fx det stærke (klasse VII) verbum *waiian* 'blæse' (3. pt.pl.ind. *waiwōun*) lød.

I de grammatiske håndbøger om det gotiske sprog er det meget lidt, vi får at vide om formen *saisōst*. Fx står der hos Wright (1954:§314) kun i en kort anmærkning, at endelsen *-st* stammer 'from verbs like *last*, where *-st* was regular'. Wright overser dog efter min mening her, at *s* var en del af verbets stamme i *last* (inf. *lisan* 'samle', et stærkt klasse V verbum). Måske lidt mere oplyst er fremstillingen hos Krause (1953:245, 1968:260), der begrundet endelsen i *saisōst* med videreførende analogi i forhold til sådanne stærke 2. pt.sg.ind. former som *ana-baust* (*biudan* 'byde'), *ga-stōst* (*standan* 'stå'), *waist* (*witan* 'vide'), *bigast* (*-gitan* 'finde'), *and-haihaist* (*-haitan* 'hedde, befale'), *bi-laist* (*-leiþan* 'forlade'), *uf-snaist* (*-sneiþan* 'skære'), *warst* (*wairþan* 'blive'), *qast* (*qīþan* 'sige'), jvf. også Kieckers 1928:195. Alle disse verber havde i germansk stammer, der endte på *d*, *t* eller *þ* (< IE *dh*, *d* eller *t*), som i forbindelse med et efterfølgende 2. pt.(perf.)ind.sg. suffiks *-t* (*-tha*) lydret (via *-tt*) på germansk blev til *-ss* (en lydudvikling, der også er velkendt i italisk og keltisk); dette *-ss* udviklede sig igen til *-st* i gotisk per analogi med det udlydende *-t* efter konsonant i *gaft* (*giban* 'give'), *wast* (*wisan* 'være'), *falht* (*filhan* 'skjule'), jvf. Bech 1969:76-80. Hos Ingerid Dal (1971:25) nævnes *wast* og *gadarst* '(du) tør' blandt de 2. pt.sg.ind. former, som af hende anses for at være modellen for indføringen af *-st* i *saisōst*.

Efter min opfattelse er det rimeligst at udlægge endelsen *-st* i *saisōst* som resultatet af en analogisk proces – i modsat fald ville det være vanskeligt at forklare tilstedeværelsen af **to** udlydende konsonanter. Og den analogiske påvirkning må have været kraftig, eftersom **-t* i **saisōt* ville have været en fuldkommen entydig endelse i lighed med *-t* i 2. pt.sg.ind. *bart* (*bairan* 'bære') eller *namt* (*niman* 'tage'). For mig at se var det afgørende, at *saian*, 1/3. pt.sg.ind. *saisō*, tilhørte en afflydsunderkategori hos de reduplicerende stærke verber i gotisk, hvis medlemmer overvejende havde stammer, som endte på *t* eller *d* – ja, faktisk gælder det tre af de fire verber, som er belagt i denne samme underkategori med udlydende konsonant, at deres stammer endte på netop *t* eller *d*: 1/3. pt.sg.ind. *gaigrōt* (*grētan* 'græde'), *lailōt* (*lētan* 'lade'), *ga-rairōþ* (*rēdan* 'råde'). Ingen af disse tre verber har overleverede 2. pt.sg.ind. former, men vi kan med nogenlunde sikkerhed rekonstruere følgende tre former: **gaigrōst*, **lailōst*, **ga-rairōst*. Sekvensen *-ōst* er også, hvad vi ville kunne forvente i 2. pt.sg.ind. formerne af de stærke klasse VI verber *hlapan* 'lade, læsse', *standan* 'stå', *skapjan* 'skade', *frapjan* 'forstå', *garapjan* 'tælle' og i det stærke klasse VII verbum *blōtan* 'ære, tilbede', selvom det rent faktisk kun er *stōst* (*standan*), som er overleveret af disse verber i 2. pt.sg.ind. Så gennem intern rekonstruktion er det muligt at sandsynliggøre, at der i

saisōst ligger stærke analogiske kræfter bag indførslen af $-(\bar{o})st$ på bekostning af $*-(\bar{o})t$. Dette er essentielt, hvad min korte artikel fra 1989 om dette problem gik ud på (se bibliografien).

Mit forslag fik dog ikke lov at hvile på laurbærrene. Året efter tog Alfred Bammesberger som reaktion på min artikel samme emne op til diskussion. Bammesberger (1990:94) var med rette skeptisk over for Sihlers forslag om at korrigere *saisōst* til **saisōt* i Lukas XIX.21, men mente ikke, at min udlægning af formen var tilstrækkelig eller den eneste tænkelige.

Ifølge Bammesberger ligger oprindelsen til 2. pt.sg.ind. i verbalrødder med udlydende *-s-*. Hvis et dentalt (alveolært) suffiks blev føjet til *-s*, kunne *-st* opfattes som *-s-st*, idet dobbelt *-s-s-* blev forenklet til *-s-* foran en efterfølgende konsonant. I nogle tilfælde kunne usikkerhed om en verbalforms rodudgang endog medføre hvad Bammesberger selv kalder *metanalysis*, dvs. en om- eller re-analyse. Et eksempel på en sådan reanalyse er verbet 'blæse' (eng. 'blow'), hvor den rekonstruerede germanske rod **blē-* (jvf. OE *blāwan*, OHT pp. *-blāen*) står over for den med *-s-* udvidede, rekonstruerede rod **blēs-* (jvf. got. *-blēsan*, ON *blása*, OHT *blāsan*). Som redupliserede præteritumsformer ville rekonstruktionerne i germansk blive til **be-blō-* og **be-blōs-*, og i 2. pt.sg.ind. til hhv. **baiblōþ* og **baiblōst* i gotisk. Da verberne var synonyme, kunne **baiblōst* blive opfattet som 2. pt.sg.ind.-formen af begge verber, hvorved *-st* kunne omdefineres (reanalyseres) som 2. pt.sg.ind. markør og derigennem blive produktiv. Og *-st* var iflg. Bammesberger lydligt mere brugbar end *-þ* ville have været det, idet *-þ* med forudgående verbalrødder på *-f*, *-t*, *-g*, *-h* osv. ville være indgået i en række usædvanlige konsonantkombinationer.

Ved læsningen af Bammesbergers artikel opfattede jeg dennes udlægning af endelsen i *saisōst* som endnu en forklaringsmulighed, omend en forklaring med et måske nok snævert udgangspunkt. Jeg opgav dog på det tidspunkt at bore videre i sagen. I Braune/Heidermanns, *Gotische Grammatik* (2004:§170 Anm.2f) er der under omtalen af *saisōst* henvisninger til såvel min som Bammesbergers arbejder, men derudover ikke nogen forklaring på *-st* endelsen eller nogen reference til evt. senere afhandlinger om emnet. Heidermanns tog imidlertid selv problemet op til nærmere behandling i en artikel, der udkom i 2007. Heidermanns er enig i, at **saisōt* og ikke **saisōþ* var den ventelige form i gotisk, idet det mere håndterbare suffiks *-t* havde erstattet det etymologisk lydrette *-þ* (< IE **-tha*) overalt i de stærke gotiske 2. pt.sg.ind.-former. Så hvorfor *-st* i *saisōst* og ikke blot *-t*?

Heidermanns stiller sig skeptisk over for muligheden af, at *-s-* kunne være blevet indført i *saisōst* gennem en reanalyse af stærke verbalformer med dental i rodudlyd, jvf. 1/3. pt.sg.ind. *qap*, *wait* over for 2. pt.sg.ind. *qast*, *waist*. Dette var den model, som vi ovenfor så, at Krause – og før ham, Kieckers – havde gjort sig til talsmænd for, men som Heidermanns (2007:64) ikke regner for tilstrækkelig bæredygtig til at kunne forklare reanalysen.

Heidermanns tvivler også på rigtigheden af Bammesbergers forslag om, at *saisōst* kunne have fået sit *-s-* fra ordpar af redupliserende klasse VII verber med og uden *-s-*suffiks, jvf. got. *-blēsan*, OE *blāwan* 'blæse'. Sandsynligheden taler iflg. Heidermanns (2007:64) nemlig imod, at gotisk havde reflekser af former såvel med som uden *-s-*, jvf. germ. **blēs-* og **blē-*.

Tilbage står så muligheden af, at redupliserende aflydende verber med dental (alveolær) rodudlyd kunne have dannet model for endelsen i *saisōst*, jvf. 1/3. pt.sg.ind. *gaigrōt*, *lailōt*, *-rairōþ* over for 2. pt.sg.ind. **gaigrōst*, **lailōst*, **-rairōst*. Denne løsning står for Heidermanns som den

mest plausible forklaringsmodel pga. den større strukturelle nærhed (dvs. medlemskab af samme underklasse af de gotiske reduplicerende verber). Sine egne tanker herom uddyber Heidermanns (2007:64-65) på følgende måde:

Da sich **lailost* auch als **lailot + st* interpretieren ließ, kann von hier aus die Endung *-st* abstrahiert worden sein. Die Regel, diese an vokalischen Auslaut anzufügen, wird sich dem Reimvorbild und der parallelen Struktur dieser reduplizierenden Verben verdanken. Die Stellung nach Vokal erweckt geradezu den Eindruck, als sei *-st* den Sprechern des Gotischen als Normalendung erschienen. Die Frage, wie der Ersatz von **saisot* durch **saisost* motiviert war, d.h. welchen Vorteil die Neuerung aufwies, wird ihre Antwort in der stärkeren Markiertheit der Konsonantengruppe finden. Im Übrigen folgt das *-t* der Endung in sämtlichen gotischen Belegen auf einen Konsonanten.

Nu kan vi så blot glæde os til udgivelsen af 21. udgave af Braune/Heidermanns, *Gotische Grammatik!*

Institut for Sprog og Kommunikation
 Syddansk Universitet
 Campusvej 55
 DK-5230 Odense M

Bibliografi

- Bammesberger, A. 1990. '*saisost* and Desinential Metanalysis in Gothic'. *NOWELE* 16 (1990):93-98.
- Bech, G. 1969. 'Das Schicksal der indoeuropäischen 2. Sg. Ind. Perf. im Germanischen'. *Studia Neophilologia* 41:75-92.
- Bech, G. 1969a. *Das germanische reduplizierte Präteritum*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofiske Meddelelser 44,1. København: Munksgaard.
- Braune, W./F. Heidermanns. 2004. *Gotische Grammatik*. 20. Auflage. Tübingen: Niemeyer.
- Dal, I. 1971. 'Über die germanische Entsprechung von altind. *th*'. *Untersuchungen zur germanischen und deutschen Sprachgeschichte*. Oslo: Universitetsforlaget. Pp. 23-27. (An earlier version of this paper appeared in *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 16 (1952):328-333.)
- Heidermanns, F. 2007. 'Zum Präteritum der starken Verben im Gotischen'. In: H. Fix (ed.), *Beiträge zur Morphologie: Germanisch, Baltisch, Ostseefinnisch* (= *NOWELE Supplement vol. 23*). Odense: University Press of Southern Denmark. Pp. 57-67.
- Kieckers, E. 1928. *Handbuch der vergleichenden gotischen Grammatik*. München: Hueber.
- Krause, W. 1953/1968. *Handbuch des Gotischen*. 2./3. Auflage. München: Beck.
- Nielsen, H.F. 1989. 'A Note on Gothic 2 Pt. Sg. Ind. *saisōst*'. *NOWELE* 14:74-76.
- Noreen, A. 1970. *Altnordische Grammatik*, I. 5., unveränderte Auflage. Tübingen: Niemeyer.
- Seebold, E. 1970. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*. The Hague: Mouton.

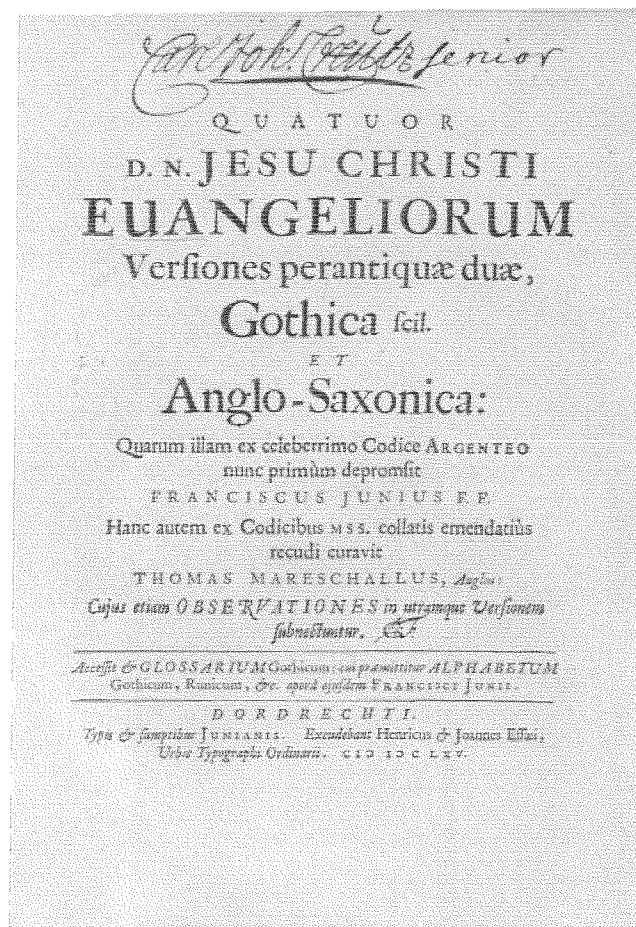
- Sihler, A.L. 1986. 'An Explanation of Gothic *saisost*, 2 Sg. Pret. of *saian* "to sow"'. *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 47:217-222.
- Streitberg, W. 1965. *Die gotische Bibel*. Fünfte Auflage. Heidelberg: Winter.
- Wright, J. 1954. *Grammar of the Gothic Language*. Second edition with a supplement to the grammar by O.L. Sayce. Oxford: Clarendon Press.

Lars Munkhammar

FRANCISCUS JUNIUS OCH CODEX ARGENTEUS

Den första editionen av *Codex argenteus, editio princeps*, trycktes 1665 i Dordrecht i Nederländerna, och var ett verk av Franciscus Junius (1591-1677). Han bodde och arbetade under en stor delen av sitt liv i England, även om han betraktade sig som nederländare, och hans kvarlåtenskap hamnade så småningom hos Oxford University. Junius' far hette också Franciscus, så därför skriver sig Junius ofta Franciscus Junius F.F., dvs. *Francisci Filius*.

Efter sin utbildning i Leiden (filologi, teologi och naturvetenskap) flyttade Junius till England 1621. Först arbetade han i Samuel Harsnets bibliotek, Harsnet var biskop av Norwich. Sedan arbetade han i Thomas Howards bibliotek, Howard var Earl of Arundel. The Arundel Library, där Junius senare blev bibliotekarie, hade stora och sällsynta samlingar. Här kunde Junius tillbringa mycken tid till studier, kopiering och excerperande bland de gamla handskrifterna. Senare kunde

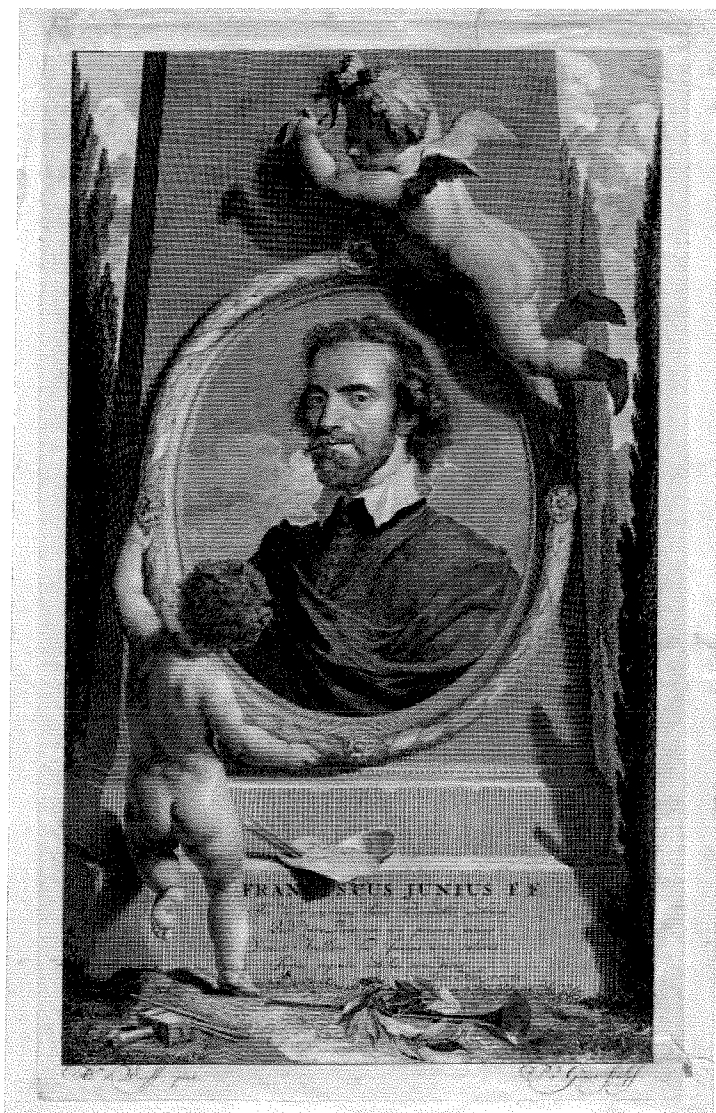
han också använda det materialet tillsammans med material från hans systerson Isaac Vossius' rikhaltiga bibliotek till editioner och lexikografiska arbeten.

Junius edition trycktes ånyo 1684 i Amsterdam, men det är i huvudsak samma utgåva; inte mycket mer än titelbladet är förnyat. I Junius' edition är den gotiska evangelietexten ordnad på 'modern' sätt, dvs. ordningen är Matteus, Markus, Lukas, Johannes. Den är indelad i kapitel och verser, och det finns inga spår av det eusebianska sektion- och kanonsystemet. Junius vän Thomas Marshall har gjort en översättning av texten till engelska som är tryckt parallellt med den gotiska. Junius har gjort ett gotiskt glossarium som ingår i utgåvan.

I sitt arbete har Junius haft stora svårigheter att hitta rätt i Silverbibelns text. Evangelieordningen var inte den som han var van vid, och hela handskriften var dessutom vid något tillfälle hopbunden i ord-

ning. Det är en stor del av förklaringen till att man idag kan se Junius' marginalanteckningar nästan överallt på handskriftens sidor; han har helt enkelt gjort hänvisningar till sig själv för att kunna följa texten.

Det fanns flera skäl till att Junius intresserade sig för *Codex argenteus*, och det fanns mycket som gjorde honom extra lämpad att för första gången ge ut handskriften i tryck. Han hade till att börja med den lärde bibliotekariens instinkt att samla och ge ut gamla och sällsynta handskrifter. Han brukar kallas 'den germanska språkvetenskapens fader', och som sådan hade han ett speciellt intresse för det gotiska språket. Han hade förmodligen också ett rent religiöst intresse för Wulfilas bibel såsom det första exemplet på en icke-katolsk bibel som översatts till folkspråk, dessutom ett germanskt folkspråk. Det var alltså fråga om vad man skulle kunna kalla en proto-reformatorisk bibel. Dessutom – men det är kanske bara en tillfällighet – hade Junius ett speciellt förhållande till Friesland, där den helige Liudger en gång verkat som missionär, Liudger som ansågs ha tagit med sig *Codex argenteus* från Italien till nordligare länder och placerat den i

klostret Werden, som han grundade 799. Och sist men inte minst: Junius var morbror till Isaac Vossius som faktiskt ägde handskriften.

När Junius kom tillbaka till Nederländerna på 1640-talet blev han intresserad av det nederländska språket, och snart var han uppslukad av germansk språkvetenskap över huvud taget: fornengelska, frankiska, frisiska med mera. 1650 uttrycker han för första gången intresse för det gotiska språket. I ett brev till en släkting hoppas han att hans systerson Vossius, som är bibliotekarie hos den svenska drottningen, ska komma till London och berätta för sin morbror vad han vet om det gotiska språket. Det framgår att Junius tänker sig att gotiskan fortfarande på ett eller annat sätt lever vidare i Sverige. 1654 får han låna *Codex argenteus* av Vossius som då har fått den av drottning Kristina i samband med hennes abdikation. Junius dyker lyckligt ned i ett hav av gotiska ord som han börjar överföra till sin fornengelsk-latinska ordbok. Sedan börjar han diskutera gotiska glosor och filologi med lärda kolleger, särskilt den tyske teologen Johan Clauberg.

Att Junius skulle intressera sig för Wulfilas bibel av religiösa skäl är tänkbart med hänsyn till hans bakgrund. Han kom från en hugenottfamilj. Hans far, Franciscus Junius eller François de Jon, var fransk protestant, teologiprofessor i Leiden, och hade översatt Gamla Testamentet till latin för den protestantiska världen. Många av Junius' släktingar och kolleger var protestanter, och det var över huvud taget väldigt många av den tidens humanister med språkhistoriska intressen. En av dem, James Ussher, ärkebiskop av Irland och med kalvinistiska sympatier, stod i brevväxling med Junius. 1651 skriver han till Junius om Bonaventura Vulcanius' uppgifter om *Codex argenteus*, och bland annat kommenterar han den s.k. *doxologin* i slutet av Fader Vår i Wulfilas översättning: 'Ty riket är Ditt, och makten, och härligheten, i evighet. Amen.' Den frasen saknas i Versio Vulgata, men Wulfila har den från en gammal grekisk källa, och (underförstått) de protestantiska biblarna har den.

Och Friesland? Ja, det är en vag förbindelse, kanske bara en tillfällighet. Det är nog egentligen en 1800-talstanke att det var Liudger som tog med sig *Codex argenteus* från Italien till norra Europa. Men naturligtvis kan traditionen vara äldre. Det är kanske osannolikt att Junius förknippade Liudger med *Codex argenteus*, men man vet aldrig. Liudger grundade ju klostret Werden 799. Dessförinnan vistades han i Italien, varifrån han tog med sig konstföremål. Han var elev till Alkuin, Karl den stores kulturminister, skulle man kunna säga, och han besökte Alkuins skola i York på 760-70-talen. Sedan arbetade han som missionär bland friserna, och 784 begav han sig till Rom och Monte Cassino där han stannade i två år. Därefter vidtog en ny missionsperiod bland friserna och i Westfalen, och 799 grundade han klostret Werden. Junius bodde i Friesland i ungefär två år, möjligen 1646-1648, det är lite oklart, för att studera språket. Förbindelsen *Codex argenteus* – Liudger – Friesland – Junius – *Codex argenteus* kan ha filologiska och kanske även religiösa förklaringar, men den kan också bara vara en tillfällighet.

Förbindelsen Junius – Vossius var däremot ingen tillfällighet. Junius var morbror till Vossius. De båda herrarna verkar ha haft ett mycket tätt förhållande, inte bara genom familjeband, utan också och kanske framför allt genom gemensamma forskningsintressen. Under vissa perioder

delade de till och med bostad. Isaac Vossius hade varit en av drottning Kristinas bibliotekarier. När drottningen flyttade till Rom 1654 upphörde Vossius' funktion vid hovet. Men han hade inte fått ut sin lön, och under årens lopp hade hans egen boksamling som han haft med sig till Stockholm blivit hopblandad med drottningens – de hade helt enkelt lånat böcker av varandra, han och drottningen. På väg till Rom gör så Kristina ett uppehåll i Antwerpen där hon försöker göra upp med sina bibliotekarier. Hon ger dem böcker i stället för pengar, och ersätter böcker med andra böcker. Och bland de böcker eller manuskript som Vossius får finns alltså *Codex argenteus*. Vi kan ana att det inte är en slump. Vossius var mycket medveten om att hans morbror var väldigt intresserad av det gotiska språket och att han kände till denna handskrift. Han visste att Junius ville se den, ville använda den, ville ha den, eller åtminstone låna den. Och till slut fick han också låna den.

Junius använde speciellt tillverkade gotiska typer för sin utgåva av *Codex argenteus*. Nedtill på titelsidan står det bl.a. »Typis & sumptibus Junianis«, dvs. tryckt med Junius' typer och pengar.

Som germanist och som utgivare av germanska texter lät Junius specialtillverka typer för de ljud som inte kunde återges med latinska bokstäver. Han behandlade dessa 'tryckutensilier' som skatter, och han testamenterade dem tillsammans med sina böcker och handskrifter till Oxford University, där de fortfarande förvaras och exponeras som en del av arkivet för Oxford University Press. Junius lät skära, matrikulera och sortera gotiska typer, runtyper, anglosaxiska typer, forntyska och flera andra sorters typer. Han hade kontakt med många tryckerier i Amsterdam, Dordrecht, London och Middelburg, och det är inte lätt att veta vem som var hans typskärare. Peter J. Lucas, forskare i Dublin, har gjort en allvarlig djupdykning i frågan. Efter ett komplicerat resonemang föreslår han – även om han inte kan bevisa det – att Junius' typskärare var Christoffel van Dijk, en av två ytterst kompetenta typskärare i Amsterdam vid mitten av 1600-talet. Van Dijk skulle alltså kunna vara den som skurit Junius' gotiska typsnitt, *Pica Gothica*.

Innan Junius' edition kom ut av trycket hade *Codex argenteus* återkommit till Sverige. Magnus Gabriel De la Gardie, svensk kansler, kansler för Uppsala universitet och storman i största allmänhet, hade köpt den av Vossius 1662. Möjligen har De la Gardie bistått Junius med pengar för utgivningen, men det vet vi inte. I varje fall har Junius dedicerat sin utgåva till De la Gardie. Dedikationen är magnifik och flera sidor lång, snarast en inledning till utgåvan. Det gotiska glossariet som publicerades tillsammans med Junius' edition hade redan kommit ut separat året innan. Även här finns en enorm dedikation till De la Gardie med en tillhörande lång latinsk dikt på elegiskt distikon av språkmannen Jan van Vliet (1620-1666) som handlar om De la Gardie, goternas historia, Junius och *Codex argenteus*.

Oavsett om det fanns ett ekonomiskt förhållande mellan De la Gardie och Junius, så kan det i alla fall ha funnits ett känslomässigt eller symboliskt förhållande. De kom båda från gamla hugenottfamiljer, även om De la Gardie och hans nuvarande familj som officiella svenskar naturligtvis var lutheraner. Som vi har sett var den protestantiska traditionen viktig för många av dem som intresserade sig för *Codex argenteus* i äldre tid.

Kanske är frontespisbilden till Junius' edition en hyllning till bibeltexten på folkspråk. Där finns ett citat från Kolosserbrevet III:11: 'Då är ingen grek eller jude, omskuren eller oomskuren, barbar, skyt, slav eller fri. Nej Kristus blir allt och i alla.' Det är bara detta med barbar och skyt som är citerat på frontespisbilden, och kanske ska man förstå det som att man kan nå evangeliet även – eller kanske framför allt – genom de exotiska icke-klassiska språken.

*Uppsala universitetsbibliotek
Box 510
SE-751 20 Uppsala*

Bibliografi

- Blok, F.F. 2000. *Isaac Vossius and his circle. His life until his farewell of Queen Christina of Sweden 1618-1655*. Groningen: Forsten.
- Bremmer, R.H. Jr. (ed.). 1998. *Franciscus Junius F.F. and His Circle*. Amsterdam: Rodopi.
- Friesen, O. von & Grape, A. 1927. 'Introductio'. *Codex Argenteus Upsaliensis jussu senatus universitatis phototypice editus*, 11-118. Uppsala: Uppsala universitet.
- Friesen, O. von & Grape, A. 1928. *Om Codex argenteus. Dess tid, hem och öden*. (=Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet, 27.) Uppsala: Svenska litteratursällskapet.
- Junius, Franciscus F.F. 2004. *'For my worthy friend Mr. Franciscus Junius'*. *An edition of the complete correspondence of Francis Junius F.F. (1591-1677)* [edited by] Sophia Georgina van Romburgh. 2 vols. Leiden: Brill.
- Lucas, P.J. 1998. 'Junius, his Printers and his Types: An Interim Report'. *Franciscus Junius F.F. and His Circle*, ed. by Rolf H. Bremmer Jr., 177-197. Amsterdam: Rodopi.
- Munkhammar, L. 1998. *Silverbibeln. Theoderiks bok*. Stockholm: Carlsson.
- QUATUOR\\ D. N. JESU CHRISTI\\ EUANGELIORUM\\ Versiones perantiquæ duæ,\\ Gothica scil.\\ ET\\ Anglo-Saxonica:\\ Quarum illam ex celeberrimo Codice ARGENTEO\\ nunc primùm depromsit\\ FRANCISCUS JUNIUS F. F.\\ Hanc autem ex Codicibus MSS. collatis emendatiùs\\ recudi curavit\\ THOMAS MARESCHALLUS, Anglus:\\ Cujus etiam OBSERVATIONES in utramque Versionem\\ subnectuntur.\\ Accessit & GLOSSARIUM Gothicum: cui præmittitur ALPHABETUM\\ Gothicorum, Runicum, &c. operâ ejusdem FRANCISCI JUNII.\\ DORDRECHTI.\\ Typis & sumptibus JUNIANIS. Excudebant Henricus & Joannes Essæi,\\ Urbis Typographi Ordinarii. MDCLXV.
- Wieselgren, H. 1901. *Drottning Kristinas bibliotek och bibliotekarier före hennes bosättning i Rom*. (=K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar N.F. 13:2.) Stockholm: Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.

Laurits Rendboe

WULFILAS GOTISKE BIBELTEKSTER

Kong Diderik og hans Kæmper
Konning Diderik sidder på Berne,
Han roser af meget Vælde,
'Jeg haver Kæmper udi min Gaard,
Er baade høvske og snelle.
Der stander en Borg, hedder Bern,
Der boer paa Konning Diderik.'
(Ernst von der Recke, *Danmarks Fornviser*,
bd. I. s. 81; København 1927.)

Et kongeligt evangeliar på gotisk

Måske det synes lidt mærkeligt at begynde med dette ikke særligt bibelsk prægede vers fra en dansk folkeviser, men årsagen er ganske enkelt den, at Diderik af Bern, der her nævnes, er ingen ringere end goternes mægtigste hersker, nemlig Kong Theoderik den Store, der vandt et stort slag ved Bern (Verona) og herskede der for en tid, selv om hans egentlige hovedstad blev Ravenna. Og det er netop denne i Norditalien tronende hersker, som man mener har ejet det berømte gotiske håndskrift *Codex argenteus* (CA), der indeholder de fire evangelier i en oprindelig meget luksuøs udførelse, idet det er skrevet på meget fint purpurfarvet pergament med sølvblæk og nogle få linjer endog med guldblæk. Dette dyrebare håndskrift er efter en omtumlet tilværelse havnet i Uppsala i Sverige, som det beskrives i Lars Munkhammars udmærkede bog *Silverbibeln Theoderiks bok* (Stockholm 1998).

Egentlig betyder *Codex argenteus* blot 'sølvbogen', og grunden til, at den fik dette navn for længe siden er jo netop, at den hovedsageligt blev skrevet med sølvblæk, og selvom den indeholder de fire evangelier, altså bibelsk materiale, så er det nok lidt af en overdrivelse at kalde den en 'Bibel', for den har helt sikkert aldrig indeholdt hele den kanoniske bibel – det er der i øvrigt meget få gamle håndskrifter, der har gjort. Den har ikke engang indeholdt hele Det nye Testamente, kun de fire evangelier, og det i den såkaldte 'vestlige' rækkefølge: Mattæus, Johannes, Lukas og Markus, idet man satte de to apostle forrest, og siden de to disciple, der ikke var så kendte, idet de havde stået i anden række som medhjælpere for apostlene Peter og Paulus, der ikke selv havde forfattet evangelier. Når man mener, at dette håndskrift har tilhørt Theoderik selv, så er det af flere gode grunde: først og fremmest passer tiden for dets tilblivelse ifølge de lærde med Theoderiks regeringstid og desuden blev den slags pragthåndskrifter ikke fremstillet til almindelig kirkelig brug. Men som der siges i Aland & Aland (1982:87):

Wenn das Pergament (aus dem 6. Jahrhundert besitzen wir eine Reihe solcher Handschriften) mit Purpur eingefärbt und seine Beschriftung mit Silber- und Goldbuchstaben durchgeführt wurde, ist von vornherein klar, dass derartige nur von höchsten Stellen, bei denen die Kosten keine Rolle spielten, in Auftrag gegeben werden konnte.

Et yderligere argument for at regne den for Theoderiks ejendom er, at et meget lignende på latin affattet håndskrift fra nogenlunde samme tid, det berømte *Codex Brixianus* (CB), har en tilføjelse, der tyder på, at det er blevet til i det samme scriptorium som CA, og desuden har dette håndskrift også nederst på hver side en række buer med en såkaldt synopse i, der henviser til parallelsteder i de andre evangelier, noget som er ganske sjældent i andre evangeliarer. Desuden siger den tyske forsker Dr. E. Bernhardt (1875:XLIX) om den latinske påvirkning, som man mener CA har været udsat for, at den nok stammer fra CB, som Munkhammar kalder CA's 'syskon-codex' (s. 75):

Als quelle der interpolation der Evangelien ist oben der Brixianus (f) der Itala bezeichnet worden. Diese handschrift ist, wie CA, auf purpurgefärbtes pergament mit silber geschrieben, die überschriften der Evangelien mit gold, und am rande sind gleichfalls die sectionen und parallelstellen vermerkt. Nach Garbellus' angabe (in Blanchinus' Evangeliarium quadruplex) war sie einst im besitze der langobardischen könige.

Som bekendt var langobarderne et med goterne beslægtet germansk folkefærd, der også herskede over en del af Norditalien i det 6. århundrede, hvor stednavnet Lombardiet endnu minder os om deres tidligere rige. Der er endnu en codex fra de tider, der har denne af buer indrammede synopse nederst på hver side, nemlig det latinske evangeliar *Codex Rehdigerianus* fra midten af det 8. århundrede. En anden interessant detalje er, at alle de purpurhåndskrifter man har af denne slags, er uanset sproget evangeliehåndskrifter – de fleste er på græsk, men der er altså også nogle få på latin og så naturligvis *Codex argenteus*, der således hører til den fornemste familie, den 'kongelige'.

Så vidt vides er der ikke andre gotiske pragthåndskrifter end CA, men der er dog rester af andre evangeliehåndskrifter, selvom de er få og kun indeholder meget lidt materiale, som fx *Codex Ambrosianus C*, der indeholder nogle få vers fra Mattæusevangeliets kapitel 25, 26 og 27, ikke blot på gotisk men også på latin. Det stammer fra klostret Bobbio i Norditalien, ligesom de andre ambrosianske håndskrifter. Desuden fandt man et gotisk dobbeltblad (4 sider i alt) i Egypten i 1907 sammen med nogle papyri, som havnede i Giessen, hvor det desværre blev ødelagt af vandskade senere. Det indeholdt nogle få vers fra Lukas' 23. og 24. kapitel, og det havde også oprindelig været en bilingual, idet der også havde været en latinsk tekst med. Sluttelig er der den så sørgeligt sønderbrudte blyplade, der jo blev fundet i det sydvestlige Ungarn i 1954, og som oprindelig har indeholdt bønnen Fadervor i både Mattæus' udgave og Lukas', desuden også den meget længere afskedsbøn, som Jesus bad med sine trofaste disciple, før de gik ud til Getsemane have for at afvente forræderens komme, og som findes i Johannesevangeliet 17, 1-26. Vi kan dog være sikre på, at der i goternes storhedstid har været mange flere afskrifter af de fire

evangelier end de ganske få, hvoraf vi har de ovennævnte noget medtagne rester med CA som det eneste pragtmanuskript og det bedst bevarede.

De paulinske manuskripter på gotisk

Mens *Codex argenteus* blev fundet i klostret i Werden an der Ruhr allerede i midten af det 16. århundrede og straks gjort til genstand for studium, så varede det noget længere før man fik set noget til andre dele af Det nye Testamente. Det skete ikke førend i midten af det 18. århundrede, altså ca. to århundreder efter at de første evangelierester var dukket op, og det drejede sig kun om fire blade, der indeholdt ca. 40 vers af Romerbrevet, der var skrevet i to spalter, på både gotisk og latin, og i verslinjer. Disse pænt bevarede sider var fra et palimpsest og havde været brugt ved indbindingen af en bog. De fik navnet *Codex Carolinus* og befinder sig i det hertugelige bibliotek i Wolfenbüttel.

I begyndelsen af det 19. århundrede var der gevinst i klostret i Bobbio, hvor man fandt flere gamle palimpsester, hvoraf nogle viste sig at være på gotisk, og to af dem viste sig at indeholde Paulus' breve, idet *Codex Ambrosianus A* havde rester af dem alle, og *Ambrosianus B* næsten alle, idet der manglede to, men til gengæld fandtes hele 2. Korinterbrev intakt. Her må også nævnes *Codex Taurinensis*, der består af nogle få rester af Paulus' breve, der har hørt sammen med *Codex Ambrosianus A*, men altså nu befinder sig i Torino, hvoraf navnet. Det vil sige, at vi reelt har rester af i alt tre paulinske håndskrifter, hvoraf det ene er en bilingual, dvs. med gotisk og latinsk tekst side om side i versificeret form, og et af de andre er delt i to, størstedelen i Milano, og resten i Torino. Men også her må vi nok regne med, at der har været endnu flere, både af de rent gotiske og de tosprogede, for selvsagt kunne de gotiske menigheder ikke deles om disse skrifter, alle de større kirker i kongeriget måtte naturligvis have sine egne afskrifter til kirkeligt brug, andet var ikke muligt.

Hvad med resten af Det nye Testamente?

Enhver, der er fortrolig med Det nye Testaments indhold, ved jo, at der er endnu en del af dets skrifter, der ikke har været omtalt, nemlig Apostlenes Gerninger, de katolske eller almindelige breve, og så Johannes' Åbenbaring. Og for lige at nævne det, så må vi ikke glemme *Skeireins*, den gotiske kommentar til Johannesevangeliet, der foruden citater fra dette evangelium også indeholder henvisninger til andre steder i NT; imidlertid er ingen af dem taget fra de hidtil udeladte andre skrifter, og alle de, der kan kontrolleres, stemmer nøje overens med de nu kendte gotiske dele af NT, som vi har rester af. Det store spørgsmål bliver da: Hvorfor har vi ikke fundet rester af disse skrifter i de gamle klosterbiblioteker, hvor sådanne skatte plejer at gemme sig? Spørgsmålet bliver især aktuelt, når vi betænker, at man helt fra oldtiden har hævdet, at Wulfila oversatte *hele* Bibelen til gotisk, som det fx siges af Philostorgius, der ligesom Wulfila var af kappadokisk æt,

selvom han skrev på græsk – han brugte udtrykket '*tas grafas hapasas*', dvs. 'alle skrifterne', og lige siden da har praktisk taget alle, der har behandlet emnet, ladet forstå, at de mener, at der engang har eksisteret en næsten helt komplet gotisk bibeludgave – dog med den undtagelse, at han skulle have undladt Kongebøgerne, da de havde flere beretninger om krige end godt var for de martialske gotere! Dette har også ofte været fremhævet, tit med den kommentar, at hvis det var et kriterium, så var der mange andre af de gamle skrifter, der burde udelades, hvad der nok er rigtigt. Hvis vi nu ser på de faktiske forhold, så må vi lige huske på, at da Wulfila oversatte fra græsk, altså fra den alexandrinske oversættelse (den såkaldte Septuaginta (LXX)), så drejede det sig om både Samuels- og Kongebøgerne, for de kaldtes sådan alle fire, og det gør de forresten også i den latinske *Vulgata*-oversættelse, hvor de kaldes I., II., III. og IV. Regum.

Disse punkter må dog vente lidt, for vi skal først være færdige med NT, inden vi ser på GT! Er der nogen beviser på, at de øvrige NT-skrifter har været oversat til gotisk? I forbindelse med dette spørgsmål huskes Dr. Joseph Wright's omtale af den nu lidet brugte '*Vulfila, oder die gotische Bibel*, by E. Bernhardt, Halle, 1875, containing a most valuable introduction, Greek text, and commentary.' (Oxford 1954, s. 198). Bernhardt er nemlig en af de få, der har behandlet spørgsmålet om den gotiske bibeloversættelses hele indhold temmelig indgående, dvs. hvorvidt den havde været komplet i både NT og GT, blot med de anførte indskrænkninger, og han taler først om Wulfilas egen elev Auxentius, der også blev biskop senere (s. XXIII):

Wir haben oben gesehen, dass Auxentius von seinem lehrer sagte, er habe in drei sprachen viele abhandlungen (tractatus) und übersetzungen (interpretationes) sich zum ewigen gedächtnis und lohn hinterlassen. Ohne zweifel ist hier die übersetzung der Bibel mit gemeint; wenn aber auch Auxentius, dem es vor allem auf Vulfilas glaubensbekenntnis ankam, keine veranlassung hatte auf Vulfilas schriftstellerische tätigkeit näher einzugehen, so bleibt doch die unbestimmtheit des ausdrucks auffallend. ... Wir werden vielmehr anzunehmen haben, dass Vulfila sein werk nicht vollendete; auch der ausdruck des Auxentius scheint leichter erklärlich, wenn die übersetzung nur einzelne teile umfasste. ... Aus dem Neuen Testament sind bekanntlich ansehnliche bruchstücke aller vier Evangelien und der Episteln des Paulus, vollständig nur der zweite Korintherbrief, auf uns gekommen. (1875, s. XXIII-XXIV)

Hertil er jeg enig med den lærde forsker, men når han derefter søger at påvise, at Wulfila også nåede at oversætte i det mindste Apostlenes Gerninger, så må jeg tvivle. Men at han havde udeladt Hebræerbrevet, da arianerne ikke brød sig om det, er ret sandsynligt, og når han siger, at 'wie es mit der offenbarung und den katholischen briefen stand, wissen wir nicht', så har han helt ret. Ret beset kan jeg ikke se, hvordan man skulle kunne bevise, at hele Bibelen skulle være blevet oversat til gotisk, når man kun har fundet manuskriptrester af to blokke af NT-skrifter, som sagt de fire evangelier og de paulinske breve. Til gengæld har man rester af flere end et manuskript af hver blok, så her har man altså koncentreret sig om disse meget vigtige og centrale dele af NT, som var højst nødvendige for kristendommens udbredelse og for menighedernes opbyggelse. At der ikke eksisterer så meget som en enkelt lille trevl af et håndskrift med de øvrige nytestamentlige bøger er et ret sikkert tegn på, at der overhovedet ikke har eksisteret noget sådant håndskrift.

Tilbage til Det gamle Testamente

Her må de samme principper gælde, at når der ikke foreligger direkte vidnesbyrd om de pågældende skrifers oversættelse eller tilstedeværelse, så er der ikke stor sandsynlighed for, at der har været nogle, og det er nærmest et ret stærkt indicium på det modsatte. I sin behandling af dette problem søger Bernhardt at påvise, at i hvert fald Genesis (1. Mosebog) og Salmernes bog må have været oversat, men nogle få løsrevne tal fra 1. Mosebogs 5. kapitel og enkelte andre småting kan ikke regnes for reelle beviser, og heri synes de fleste forskere nok at være enige. Men som vi har set, så er der jo her tale om, at der foreligger rester af et håndskrift, nemlig i alt tre blade af den eftereksilske Nehemias' bog, med brudstykker af tre af dens tretten kapitler, nemlig 5, 6 og 7, hvoraf størstedelen består af nogle delvise slægtsregistre over de familier, der var vendt tilbage efter udlændigheden i Babylon, og som nu var bosatte i og omkring Jerusalem i Juda stammes gamle område.

Mange har undret sig over, hvorfor denne bog skulle være blevet oversat og delvist bevaret, da den ikke synes at kunne have særlig betydning for et ungt kristent kirkesamfund blandt goterne, og det ser ikke ud til, at nogen har kunnet give en fornuftig forklaring på fænomenet. I den forbindelse er det interessant at mærke sig den lærde Bernhardts udtalelse om Nehemias' bogs udførelse (dette stammer fra den første tid, da man, grundet på en misforståelse antog, at brudstykkerne var fra både Ezras og Nehemias' bøger, idet en del af det sidstnævnte skrift blev benævnt 2 Ezra i den latinske *Vulgata*-oversættelse; dette blev først rettet i 1897; Bernhardt udtrykte sin mening således:

Die bruchstücke aus Esra und Nehemia zeigen, wie unten dargetan werden wird, ein sehr abweichendes verfahren des übersetzers und stammen schwerlich von Vulfila her. ... Von dem soeben geschilderten verfahren, das sich über Evangelien und Episteln gleichmässig erstreckt und entschieden auf einen übersetzer hinweist, unterscheidet sich höchst auffallend die willkür, mit welcher in den Büchern Esra und Nehemia der text behandelt ist, vergl. den commentar. Es ist mir völlig ungläublich, dass dieser teil der übersetzung von demselben verfasser herrühren sollte, wie Evangelien und Episteln. (s. XXIII-XXXV)

Det synes klart, at allerede dengang var man usikre på, hvem der havde udført dette lille stykke fra Det gamle Testamente, og ifølge et citat fra *A Dictionary of the Bible*, Vol. IV, s. 861-863, ed. James Hastings (Edinburgh 1904), havde Professor Joseph Wright udtrykt sig på samme måde i sin *Primer of the Gothic Language* (Oxford 1899):

The fragments of the New Testament all point to the same translator, but the two small fragments of the Books of Ezra and Nehemiah differ so much in style from those of the New Testament that scholars now regard them to be the work of a later translator.

Hvis dette er tilfældet, så synes det klart, at Wulfila kun har beskæftiget sig med at oversætte de vigtigste dele af Det nye Testamente, som han og hans 'lectorer', presbytere og missionærer havde

så god brug for i arbejdet med at omvende deres gotiske frænder og opbygge menighederne på den rette grundvold, og dette stemmer helt overens med det synspunkt, som den tyske exeget og tekstkritiker Bernhard Weiss udtrykte i sin egen udgave af det græske Ny Testamente i 1902:

Den Grundstock des Neuen Testaments bilden die vier Evangelien, die zuerst durch ihre kirchliche Lesung in den Rang der heiligen Schriften des Alten Testaments traten. Ihnen reihten sich am Ende des zweiten Jahrhunderts zunächst die Paulusbriefe an, als man im Kampf mit der Gnosis genötigt wurde, von der mündlichen apostolischen Lehrüberlieferung auf die schriftliche zurückzugehen, und in der Inspiration der Apostel die Bürgschaft dafür fand, dass ihre Schriften den heiligen Schriften des Alten Testaments an Autorität gleichwertig seien. Diesen schlossen sich allmählich die übrigen Schriften des Neuen Testaments an, ... die Apostelgeschichte, die katholischen Briefe und die Apokalypse (Bind 3, s. 1, Einleitung).

Her må man lige huske, at når der her tales om, at NT's skrifter først efterhånden opnåede den samme rang som GT's skrifter, så var dette ganske naturligt, idet Det gamle Testamente, der jo oprindeligt var skrevet på hebraisk og først ret sent, nemlig i det 2. og 3. århundrede f. Kr., var blevet oversat til græsk i Alexandria, Egyptens store lærdomsby, hvor der boede mange jøder, der ikke længere var fortrolige med hebraisk. Derfra var denne oversættelse blevet udbredt til hele det store område, som kaldtes Diaspora, 'adspredelsen', dvs. hvor der boede jøder fjernt fra hjemlandet, i syd og nord, øst og vest, sådanne, som omtales i beretningen om Pinsedagen i Jerusalem kort efter Jesu himmelfart, hvor der nævnes folk fra mindst 15 fjerne lande og regioner, de fleste af dem på den tid under romersk overherredømme.

Ved den lejlighed hørte de apostlene tale til dem på de tungemål, som de brugte i disse fjerne områder, idet disse under Helligåndens indflydelse forkyndte budskabet om Jesus af Nazaret som den lovede Messias, hvilket fik mange til at tro på ham og lade sig døbe. Og ligesom evangeliet således blev indgangen til denne tro og medlemsskab i dens forsamling, således blev det også nødvendigt senere at oversætte evangeliet for dem, der talte andre sprog. Og efterhånden som der blev oprettet menigheder uden for Jødeland, begyndende med Paulus' missionsrejser, blev det nødvendigt at skrive breve til disse grupper, da hverken han eller hans medarbejdere kunne nå rundt til dem hele tiden. Således blev det da også nødvendigt at få disse meget værdifulde breve oversat på samme måde, til de troendes gavn og oplæring. Som kirkehistorien viser, tog det længere tid, før de øvrige skrifter, som Dr. Weiss nævner, kom med i NT's kanon, og det er da kun naturligt, at de også ville komme til at stå sidst i de oversættelser, der fremkom efterhånden (Ap. Ger. 2:1-47).

Teksthistoriske vidnesbyrd om udviklingen

Helt fra oldtiden har man kendt til gamle håndskrifter af NT på græsk og af de ældste oversættelser, såsom på latin, syrisk, koptisk og etiopisk. Den latinske syntes straks nødvendig for den romerske kirke, og i begyndelsen opstod der en del ret forskelligartede versioner rundt om i

Romerriget, men i slutningen af det fjerde århundrede lod pave Damasus den lærde Hieronymus fremstille en revideret udgave, der under navnet *Vulgata* ('den populære') blev Kirkens officielle oversættelse. De øvrige versioner kom også hovedsagelig til i det 3. og 4. århundrede, som jo også den gotiske, der nok er blevet til efter at Wulfila blev goternes biskop i 341. Hvor og hvornår det skete vides ikke sikkert, men hans omfattende virke som tilsynsmand for hele folket i den periode har næppe givet ham tid til at bearbejde mere end det, som vi nu har rester af, dvs. evangelierne og Paulus' breve, altså de to vigtigste blokke af skrifter, som ansås for nødvendige til hans og hans hjælpers gerning.

I vore dage foregår der et meget omfattende arbejde med at samle og studere de gamle håndskrifter, som man har fundet viden om i klosterbiblioteker og andre steder, og de store bibelselskaber har arbejdet med at klassificere dem efter alder, type og indhold, som det bl.a. kan ses i Aland & Aland 1982, s. 82-192, i kapitel III, 'Die Handschriften des Griechischen Neuen Testaments', hvor man omtaler alle kendte papyri og pergament-håndskrifter; de sidste inddeles i majuskler (der er skrevet med store bogstaver) og minuskler (der anvender små bogstaver). Da der ikke findes nogen gotiske papyri eller minuskler (de sidstnævnte kom først til i det 9. århundrede), kan vi se bort fra dem i forbindelse med at beregne hvor stor en del af de bevarede håndskrifter, der indeholder dele af de her nævnte kategorier; desuden er det unødvendigt at gå i detaljer med en del af de lærdes andre iagttagelser, der er irrelevante for gotisk. Interessant er at man har klassificeret alle håndskrifter, også af de gamle oversættelser, efter indhold, og kendetegnet dem med enkelte små bogstaver: e: evangelier, p: paulinske breve, a: Apostlenes Gerninger og de katolske breve, r: Åbenbaringen (latin: Revelatio). Dette system anvendes også i *Novum Testamentum Graece*, udgivet af Deutsche Bibelgesellschaft (Nestle-Aland, 27. udgave, 1993), og det er interessant at se, at af de bevarede NT-håndskrifter indeholder de 52% kun evangelierne, 23% kun de paulinske breve, og de to grupper, som her kaldes a og r, udgør tilsammen 25%. Et lignende forhold ses i de latinske håndskrifter, med 57% til e, 22% til p, og 21% til a og r.

Denne overvægt til e er da helt i overensstemmelse med Weiss' vurdering, og det samme må siges om p, der kun omfatter en enkelt apostels skrifter, mens a og r består af i alt seks disciples skrifter. Dette peger alt sammen på, at hvis Wulfila har fulgt de samme principper i sin oversættelse, som vi har set anvendte i forbindelse med det originale græske materiale og de andre gamle oversættelser, som fx den latinske, så har han begyndt med e og siden taget p, mens a og r har måttet vente, og da han kun har haft begrænset tid til sin rådighed, er det meget sandsynligt, at han aldrig har nået til disse sene skrifter, og at ingen anden har udfyldt denne del af oversættelsen efter ham. Dette synes mig den naturligste forklaring på, at der kun er bevaret kopier af e og p på gotisk, hvilket stemmer ganske overens med de konklusioner, som andre synes at have draget, dog uden at kunne slå det helt fast.

Så er spørgsmålet, hvilken konklusion er mulig angående GT og især den lille rest af det skrift, der i det mindste må have indeholdt den ret korte historiske beretning, der er kendt som Nehemias' bog? Først, så kan dette lille stykke ikke tages som et fuldgyldigt bevis på, at der har eksisteret en komplet oversættelse af hele GT, endsige, at Wulfila skulle have klaret en så omfattende opgave. Hans oversættelse af NT-skrifter omfatter med sikkerhed ca. $\frac{3}{4}$ af denne

del af Bibelen, da der jo findes rester af to hele blokke af skrifter. Men her bør vi huske, at NT er den mindste del af den komplette Bibels 66 skrifter, idet dets 27 skrifter kun udgør ca. 22%, mens GTs 39 skrifter er i alt ca. 78% af helheden. Ret beset har vi således kun bevis for, at Wulfila har oversat ca. 16% af hele Bibelen, og hvis vi ignorerer de lærdes indsigelser og regner Nehemias' bog med til hans arbejde, når vi ikke op på mere end ca. 17% i alt, hvilket efterlader 83% som uoversat. Det må anses som ret usandsynligt, at så stor en del af en komplet oversættelse skulle forsvinde helt sporløst – langt snarere ser det ud til, at Dr. Bernhardt har ret, når han siger, at Wulfila nok ikke blev færdig med sin oversættelse! Det kan jo være, at Philostorgius og de andre gamle kirkehistorikere vidste, at Wulfila havde i sinde at oversætte hele Bibelen for sine gotiske frænder, men at de muligvis ikke var helt på det rene med, hvor meget han havde nået i virkeligheden, og måske havde taget det kendte NT-materiale for bevis på, at hele NT forefandtes, og at Nehemias' bog, der nok har været oversat i sin helhed, var et bevis på, at også GT var kommet med!

Konklusion

Som sagen stiller sig, er det helt sikkert, at vi har til rådighed for studiet af det gamle gotiske sprog rester af de fire evangelier og af samtlige Paulus' breve, plus en meget lille del af den eftereksilske Nehemias' bog, og trods de korte og til dels vage og uklare omtaler af en komplet bibeludgave fra Wulfila's hånd og de teorier som senere tiders lærde har dannet sig derud fra, har vi reelt ingen beviser for, at der nogen sinde har været mere. Vi har helt sikkert ingen håndskrifter fra Wulfila selv eller nogen af hans samtidige, og vi ved ikke noget om de eventuelle tilføjelser eller ændringer, som afskriverne muligvis har lavet, eller de fejl, som de kan have begået – og vi aner ikke, hvem de var eller hvor eller præcist hvornår de skrev de håndskrifter, som vi har resterne af i dag. Ej heller ved vi, i hvor høj grad der blev produceret afskrifter til brug rundt om i de gotiske menigheder, og vi ved heller ikke, om der endnu skulle findes rester af gotiske skrifter skjult i gamle bogsamlinger eller klosterbiblioteker, men hvis der gør, håber vi, at de vil blive fundet inden de forgår helt.

Set i bakspejlet kan man ærgre sig over, at Wulfila ikke fik oversat den hele Bibel, og ønske at den havde været bevaret i sin helhed til vore dage, for hvis det havde været tilfældet, havde vi haft en meget større sprogskat til vor rådighed, et ordforråd, der ville have dækket et meget større område, idet GT jo ville have givet os en masse betegnelser for dyre- og fuglearter, for redskaber til brug i hverdagen, for boliger, dragter, våben og meget andet. Det ville have givet betegnelser for oldtidens folkestammer og for de lande og riger, hvor de boede, virkede og krigedes af og til. Alt dette ville ikke blot have forøget vort kendskab til ordforrådet, det ville også have givet os mere materiale til studiet af sprogudviklingen, af lydforholdene og grammatikken, hvilket ville have været en stor fordel for alle parter, germanister, sproghistorikere og lærde bibelsperter med kendskab til alle de gamle mellemøstlige folkeslag og deres sprog. Og de dele af NT, der mangler, ville have givet os en hel del af samme slags fra den tid, da de apostolske

skrifter blev til, både på den tids fællesgræsk og de semitiske sprog, som dengang blev anvendt i synagogerne og templet, muligvis i hele Israel og de nærliggende områder, hvor man nok ikke talte hebraisk udenfor de jødiske bebyggelser, men hvor det med hebraisk beslægtede aramaisk reelt var folkesprog blandt syrere og stammerne i det gamle Mesopotamien. Desværre er dette ikke tilfældet, og det ser ikke ud til, at vi nogensinde vil blive i stand til at forøge vor bestand af gotiske sprogtekster, selvom fundet af den desværre så mishandlede blyplade, som man fandt i Ungarn i 1954, og som viste sig at indeholde tre NT-udgaver af Jesu ord, Mattæus' og Lukas' versioner af Fadervor og Johannes' gengivelse af Jesu afskedsbøn, nok kunne give anledning til at håbe på lignende fund inden for de gamle gotiske områder. Som bekendt har man da altid lov til at håbe det bedste, og håbet beskæmmer jo ingen – måske meldes der en skønne dag om endnu et godt gotisk fund, af enten den ene eller den anden slags.

Fjordholmen 3, Seden
DK-5240 Odense NØ

Bibliografi

- Aland, K. & B. Aland. 1982. *Der Text des Neuen Testaments*. Stuttgart.
- Aland, K., et al. 1993. *Novum Testamentum Graece*. 27. Auflage. Stuttgart.
- Bernhardt, E. 1875. *Vulfila oder die Gotische Bibel*. Halle.
- Bibelen*, aut. dansk oversættelse. 1992. Det danske Bibelselskab, København.
- Hastings, J. 1904. *A Dictionary of the Bible*. Edinburgh.
- Munkhammar, L. 1998. *Silverbibeln Theoderiks bok*. Stockholm.
- Recke, E. v. d. 1927. *Danmarks Fornviser*. København.
- Rendboe, L. 2008. 'Wulfilas gotiske Bibeloversættelse'. I: *Gotisk Workshop. Et uformelt formidlingstræf*, red. M. Bruus, C.-E. Lindberg & H.F. Nielsen (= Mindre Skrifter udgivet af Center for Middelalderstudier, Nr. 26), s. 35-52. Syddansk Universitet, Odense.
- Weiss, B. 1902-05. *Das Neue Testament*, I-III. Handausgabe, 2. Auflage. Leipzig.
- Wright, J. 1899. *A Primer of the Gothic Language*. Oxford.
- Wright, J. 1954. *Grammar of the Gothic Language*. Second Edition. Oxford.

Ingemar Nordgren

GOTISKA ÅTERSPEGLINGAR

Att skriva en artikel om rubriken 'Gotiska återspeglings' är inte en så lätt uppgift som man kan föreställa sig. En uppsjö av imaginära gotiska vänner som hela tiden rör sig kring mig och är ständigt närvarande i mina tankar har alla bestämda krav. Skriv om vår vandring till Svarta havet; berätta om den by mina förfäder kom från i det gamla Scandza; beskriv vår magnifika seger vid Adrianopel och de rikedomar vi hemfört till vår släkt uppe i kalla Norden och lyft fram vår rena arianska tro och hur den sedan återspeglats i Scandza. Ja, så kan det låta. Tyvärr kan jag inte namnen på de flesta av dessa skuggfigurer och ännu mindre har jag några gamla skandinaviska mantalslängder. En del namn på personer, dock icke i vårt land, och ett antal områdes- folk- och ortnamn har dock överlevt och arkeologin har bidragit med ett antal föremål och fyndkontexter som låter ana några möjliga ursprungsområden och någon by för en del av dessa gotiska vänner. Om dessa fynd sedan är en följd av handel eller hemförda rikedomar i form av sold eller krigsbyte kan man bara spekulera om. Där är fyndkontexten viktig men den ger dock bara en antydan.

Vad jag kommer att anföra nedan är följaktligen bara ett magert axplock av olika 'återspeglings' synnerligen fritt valda. Tillsammans hoppas jag att de skall ge en viss antydan om förbindelserna mellan de skandinaviska gotiska folken och goterna på kontinenten.

För att ge litet bakgrund till mitt resonemang för de som tidigare inte har fördjupat sig i goternas historia och det eventuella sambandet med Skandinavien skall jag först ge en sammanfattning av tidigare forskningsresultat och teorier.

Goterna nämns först av Strabo som skriver om *Boutones* som anges som lydande under Marbod. (Strabo, Geogr. IV, 1, 3). Zeuss föreslog läsningen *Goutones (Zeuss 1837, s. 134). Denna läsning har sedan blivit allmänt accepterad. Avsnittet om goterna är skrivet efter Germanicus seger år 16 e. Kr. men före Marbods fördrivning, då denna ej nämns.

En omstridd passage finns hos Plinius, 79 e. Kr., med hänvisning till en skrift av Pytheas, som skulle nämna goterna på kontinenten redan o. 330 f. Kr. (Hist. Nat. XXXVII:35) Många godtar uppgiften medan t.ex. Rolf Hachmann menar att stycket manipulerats senare och att uppgiften inte finns i originaltexten. Plinius anger ganska vaga geografiska bestämmningar i östra delen av Mellaneuropa.

Tacitus, 98 e. Kr., nämner goterna som *Gotones* och som bundsförvanter till Catualda i Markomanniska kriget. Om deras bosättningar anger han: 'Trans Lugio Gotones regnantur, ... Protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii, ...'. (Germania 44) De bor alltså enligt honom nord eller nordost om lugierna och längre in i landet än rugier, lemovier, aestier och sithoner som han uttryckligen anger som boende vid havet. I nära anslutning till lugierna fanns *Helvecones*, som sågs som en del av lugierna (som senare blir vandalerna). Dessa *Helvecones* kallas av Ptolemaios för *Ailouaiones*. Det handlar alltså om området kring floden Weichsels nedre del och dess utlopp

i Östersjön. Han nämner inte floden men ser en gräns mellan germanerna, som han räknar till sueberna, i öst och sarmaterna i det område han kallar Sarmatien. (Germania, 46)

Ptolemaios nämner cirka 150 e. Kr. *Gudones* men inte helt på samma plats som Tacitus. På bortsidan av Weichsel anger han *Ouenedichos Kolpos* och söder om dessa, vid Weichsel, *Gudones*. Vid kusten nämns *Seidinoi* (sithoner), *Rougichleioi* (rugier), *Ouenedai* (veneder), *Ailouaiones* och *Bourgountes* (burgunder). Längre in i landet vid Weichsels västsida och dess övre lopp nämns *Lougoi* (lugier). Ptolemaios nämner även *Goutai*, som också lästs *Guti*, (gutar, götar) som boende på den skandinaviska (halv)ön. (Ptolemaios II, 11.16)

Utifrån dessa omnämnande kan konstateras att goterna nämns på olika platser över hela Weichseldeltat varför man kan förutsätta att de var spridda över hela området med ett antal bosättningar.

Enligt Jordanes *Getica*, en kompilation av Cassiodorus stora goterhistoria i 12 band som nu är försvunnen, utvandrade goterna under konung Berig från Skandinavien. Detta har under särskilt 1900-talet starkt ifrågasatts av i synnerhet svenska forskare men även av ett antal internationella. Trots detta finns det emellertid starka indikationer på ett fortsatt samband mellan goterna och Skandinavien. Jag tror mig ha identifierat den omstridde Ablabius, Cassiodorus källa till utvandningsberättelsen, som den mäktige pretorian-prefekten i Rom som under Konstantin den store i praktiken självständigt styrde den västra delen av kejsardömet, och stämmer detta så ökar berättelsens trovärdighet betydligt. Denne Ablabius var tvungen att medverka vid förhandlingar med främmande makt, sluta freder, underteckna alla viktiga beslut och lagar och han kontrollerade hela administrationen i Västrom och deras depescher. Efter Konstantins död 337 hade han aspirationer på den lokala kejsarvärdigheten i Rom men han undanröjdes då av Konstantius som satt i Konstantinopel och innehade den övergripande kejsarvärdigheten. Cassiodorus innehade samma ställning under kejsar Zeno samtidigt som han var kansler åt Teoderik den store i Ravenna, men som senator var han ofta i den tidigare huvudstaden Rom och bör därmed haft tillgång till Ablabius efterlämnade papper i det kejsarliga arkivet. Det ostrogotiska kungadömet i Italien erkände formellt kejsaren som överhuvud. Att han även nämner goterna i Britannien, av kontexten att döma närmast Nordsjökusten och Bretagne, ger ju också en realistisk anknytning till den samtida immigrationen till England. (Nordgren 2004, 2008)

Rolf Hachmann (Hachmann 1970) anser att götarna/gauterna är goter. Thorsten Andersson har skrivit en artikel *Götar, goter, gutar* i Namn och Bygd nr 1, 1998. Han refererar till dessa stammar som gotonordiska. (Andersson 1998:15 f., 21)

A people referred to as **gautoz/*gutaniz*, inhabiting the region in and around the southern Baltic Sea, appear to have been the ancestors of the Scandinavian **gautoz* 'Geats' and **gutaniz* 'Gotlanders' and the East Germanic tribe of the **gutaniz* 'Goths'. (Andersson 1998)

Goternas äldsta hemvist är visserligen omdiskuterad, men åtminstone alltsedan de första omnämnandena vid tiden för Kr. f. bör de ha bott söder om Östersjön. De tre folkstammarna götar, goter och gutar har alltså, så långt vi kan följa dem tillbaka, varit bosatta kring och i södra Östersjön, varvid havet får antas ha spelat en förenande roll. (Andersson 1996a:35 f. med hänv.)

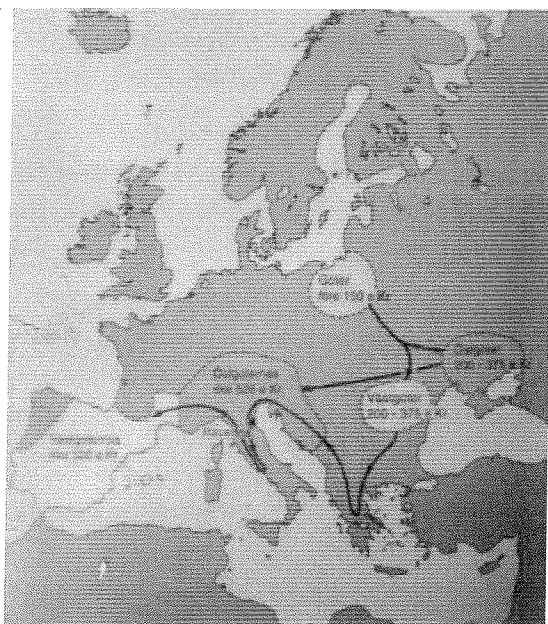
Enighet råder idag om att alla tre stambeteckningarna på ett eller annat sätt hör ihop med verbet *gjuta*, fsv. *giuta*, fvn. *gjota*, varvid *götar* är bildat till det avljudsstadium som föreligger i preteritum singularis, fvn. *gaut*, fsv. *göt*, och *goter* och *gutar* till det avljudsstadium som föreligger i preteritum pluralis, fvn. och fsv. *gutum* (Andersson 1996a:45). (Andersson 1998:5 f.)

Jag fogar själv till Anderssons lista även *Geatas* och det i grunden, enl. Much, likabetydande *jutar*.

Docent Anders Kaliff har i sin bok *Gothic Connections* (Kaliff 2001) påvisat att arkeologiska fynd från östra Sverige indikerar nära kontakter med de baltiska kustområdena på kontinenten och längre bort i sydöstlig riktning. Han har visat att detta antyds i material redan från bronsålder. Det finns fortlöpande indikationer på nära kontakter mellan östra Sverige, Balticum och Polen. Keramik, gravar och huskonstruktioner pekar i riktning mot kontakter med den lusatiska kulturen men också längre. Han antar någon form av allianssystem mellan hövdingar i olika områden under förromersk och romersk järnålder som uppehåller handelsvägar över Östersjön mellan Skandinavien och området kring Weichselmynningen. Han stödjer sig bl.a. på likheter i gravkonstruktioner. Han avvisar emellertid en massemigration och medger att Wielbarkkulturen huvudsakligen härstammar från tidigare lokala kulturer, men han ser fortfarande gamla och bestående kontakter och influenser som går i båda riktningarna mellan områdena, och som startar redan i den lusatiska kulturen mellan grupper av hövdingar som blir mer och mer närstående varandra. Detta kan slutligen, menar han, resultera i likheter i den materiella kulturen, begravningsseder och språk. Följaktligen menar han att Jordanes historia mycket väl kan vara baserad på en äkta muntlig tradition av något slag. I en nättintervju kommenterar Kaliff om en recension: '*Jag skulle förutspå att det som i artikeln hänvisas till som konsensusforskning (en skepsis mot ett samband mellan goterna och Skandinavien) snart anses som obsolet forskning*'. (<http://goterminden.blogspot.com/2009/03/anders-kaliff-och-goterna.html>)

Enligt min tolkning är alla dessa ovannämnda folknamn/stamnamn teofora namn som alla anknyter till folkens ursprunglige skapargud Gaut, senare känd i dubbelformen Óðinn-Gaut. Alla kungafamiljer som hävdar härstamning från Gaut/Gapt/Geat tillhör folk som antingen bevisligen kommer från det skandinaviska området (i vid mening vilket inkluderar delar av Tyskland vid södra Östersjöstranden samt delar av Nordsjökusten) eller hävdar ursprung därifrån.

Den klassiska tolkningen av goternas ursprung utgår från de stammar som bodde kring floden Weichsel/Vistula fast, som antytts, en viss del av dessa kan ha ett skandinaviskt ursprung. Nedanstående karta åskådliggör deras vandringar i grova drag men har den lilla svagheten att den inte visar de skandinaviska anknytningarna, utan utgår från just den klassiska tolkningen. Jag skall försöka komplettera denna bild något i det följande.

Fig. 1. Karta över de gotiska vandringarna. Från de första bosättningarna vid polska Östersjökusten och förflyttningen ned till Svarta Havet. Kartan visar även de öst- och västgotiska rikenas utbredning omkring år 526 e. Kr. (Kaliff 1995; Ingesson 2010)

Om man tar hänsyn till vissa namnartefakter så har jag i annat sammanhang behandlat de nordiska Ring-namnen som verkar ha ett klart samband med det gotiska området (Nordgren 2000). Därtill kan läggas Vin-namnen. De är vanliga i Norge och i Västsverige samt i Jämtland och Ångermanland – bl.a. omkring Högom, där man också funnit en komplett hunnisk vapenuppsättning. Grundordet lever inte, men motsvaras av det gotiska *winja*, som betyder betesmark. De äldsta vin-namnen har tillkommit under äldre järnålder – folkvandringstid (Jansson 1951).

Man kan även notera att den tätaste koncentrationen av domarringar/resta stenar, enligt en undersökning av Västergötlands museum i Skara (VFT 1975-76:96-101), ligger längs en linje från Sydvästnorge via Bohuslän, Västergötland med Nordhalland, Östergötland, Småland, Blekinge, Öland och över Östersjön till Weichseldeltat.

Vad är det då som kännetecknar den s.k. Wielbarkkulturen, den som tidigare kallades den Burgundiska och den Goto-Gepidiska? Vad kan vi jämföra med hos oss i Sverige?

Ryszard Wolagiewicz, en polsk arkeolog, indelar Wielbark i två faser – Lubowidz och Cecele:

Lubowidz är uppkallad efter gravfältet vid Lubowidz och omfattade ungefär första och andra århundradet e. Kr i området kring Pommern och området vid nedre delen av Vistula inom det område där goterna först placerats av de klassiska källorna. Här finns vidsträckta gravfält av typen Odry-Węsiory-Grzybnica, med stencirklar av stora resta stenar.

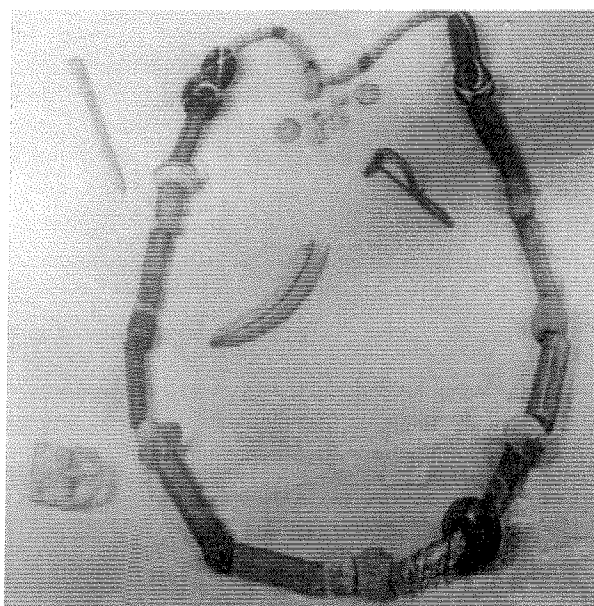
Cecele (efter gravfältet Cecele) som omfattade slutet av andra århundradet e. Kr. till femte århundradet e. Kr. Wielbark-Cecele omfattar Norra Polen och Mazovien öster om floden Vistula.

I samband med goternas gradvisa förflyttning/vandring mot Svarta havet och splittringen i *Vesi* och *Greutung* (Ostrogoter) uppstår två något åtskilda gotiska kulturer. I Vesi-Tervingis område omkring nuvarande Rumänien och Bulgarien och delar av Ungern, Moesien och Tra-

janus Dacia, benämner man kulturen Sîntana de Mureş och det område Greutung i bosatte sig, i stort sett nuvarande Ukraina och norrut, kallar man Černjachovkulturen. Wielbarkkulturens mönster med gravar och fyndmaterial fortsätter i stort även i de senare faserna. Utmärkande för Wielbarkkulturens arkeologi är:

1. Avsaknaden av vapen i gravarna, och redskap i järn.
2. Birituell begravningsform. Parallellt med varandra brandgravar och skelettgravar där huvudet har placerats i en nordlig riktning.
3. De brända kvarlevorna har under förromersk järnålder nedlagts i flatmarksgravar i en urna (urnebrandgrav), delvis i en urna och delvis direkt i en grop (urnebrandgropsgrav) eller bara i en grop (brandgropsgrav).
4. Under romersk järnålder förekommer runda stensättningar, mindre gravhögar, smårösen omgivna av en kantkedja och resta stenar.
5. Typiska gravfynd är metallföremål såsom armband, remändesbeslag, s-formiga klädeshakar, päronformade berlocker, olika typer av fibulor. Keramik med polerade eller rustika ytor dekorerade i triangulära fält och med utsvängda mynningar. Tidigare högklassig keramik ersätts under romersk järnålder med en enklare typ som påminner om västsvenska och östgötska gravfynd under förromersk järnålder
6. Avsaknad av speciella gravgåvor för män och kvinnor. Senare uppstår det dock rika kvinnogravar. Männen gravar innehåller inte vapen och har få eller inga gravgåvor och inga järnföremål.
7. Sällsynt med romerskt importgods som t.ex. Terra Sigillata men vanligt med import från omkringliggande kulturer.

(Kokowski 1995:29 f.)

Fig.2. Halsband med bärnstenspärlor, en s-formad klädeshake i guld, en armborstfibula i brons, ett fibulapar i silver och ett spänne tillhörande Wielbark kulturen. (Kokowski 1995)

1995 upptäcktes ett mycket stort gravfält i den inre delen av Polen som benämns efter fyndplatsen Kowalewko. Denna upptäckt skedde i samband med arbetet med den stora gasledning som anlades för att förbinda de ryska gasfälten med Västeuropa. Man har nu grävt ut cirka 400 gravar och man räknar med att det kan finnas totalt cirka 500-550 gravar. (Makiewicz 2008:2)

Gravfältet är daterat till omkring mitten av 1:a århundradet e. Kr. och har varit i bruk fram till cirka 220 e. Kr. Detta motsvarar cirka sju generationer. Man har bl.a. funnit fibulor av olika slag, armringar, halsband, armband med ormhuvuden och pärlor av bärnsten, glas och silver. De konstfärdigt utförda och dekorerade fibulorna återfanns ofta parvis vid den avlidnes axlar. Man har även funnit praktfulla örhängen i guld, silver eller brons. Vissa av föremålen anses av utgrävarna ha en skandinavisk anknytning. Liknande fynd har också påträffats vid gravfältet i Skälv, Borgs socken, Östergötlands län. Flatmarksgravar förekommer särskilt frekvent i Västergötland och Östergötland. Gravfältet vid Alvastra, Västra Tollstad socken i Östergötland omfattade t.ex. cirka 300 gravar från förromersk järnålder (Ingesson 2010) och en mängd gravfält i Västergötland har också grävts ut av Sahlström och Gejvall.

Som anført i min dissertation så föreligger påfallande många myntfynd vid vattenleden till Roxen under romersk järnålder och folkvandringstid. Man har hittat guldhalsringar i Tjust och i Misterhults socken och i Tryserums socken också en sådan med ett ormhuvud. Tidigare fynd från bronsålderns slut har gjorts i Närke i Hassle där man hittat två bronssvärd och ett antal etruskiska lerkärl. I Sjögesta i Vreta Kloster socken fanns ett grekiskt svärd. Det verkar rimligt att anta att dessa fynd kan ha kommit via Oderns och Weichsels flodsystem samt via Donau. (Nordgren 2008: 189; Inger E. Johansson) Detta ligger väl i linje med de iakttagelser som gjorts av Anders Kaliff.

Kaj Lyckebo behandlar i sin C-uppsats, som jag redan tidigare har anført i Goterkällan (Lyckebo 1996:8; Nordgren 2008), en undergrupp av Mats Malmers typologi av guldrakteater, C:11a1. Dess spridning antyder en klar kontakt med Sydösteuropa och de områden som ligger inom den gotiska sfären inklusive heruler och gepider. Man har i detta område funnit 12 st. Inom det skandinaviska området fördelar sig fynden över södra Norge 24, Västsverige 14, Östra Sverige 8, Skåne 6, Blekinge 6, Jylland 6. Lyckebo kopplar dessa brakteater till allianser och släktskap, d.v.s. att de används som sina romerska förlagor som personliga gåvor från en hövding till en annan för att knyta en allians men också som t.ex. brudgåva.

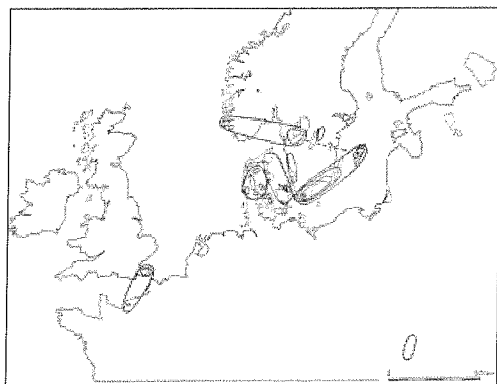

Fig. 3. Stämpelidentitet mellan guldrakteater.
(Andrén 1991:253; Lyckebo 1996:8)

I något fall kan stammens kvinnor ha använt en viss brakteat för att bibehålla en identitet även då de flyttat till ett nytt område. Ett sådant exempel finns i England där skandinaviska stämpelidentiska brakteatfynd har gjorts i en viss by med motsvarighet på andra sidan kanalen. (Nordgren 2008:231; Lyckebo 1996:8)

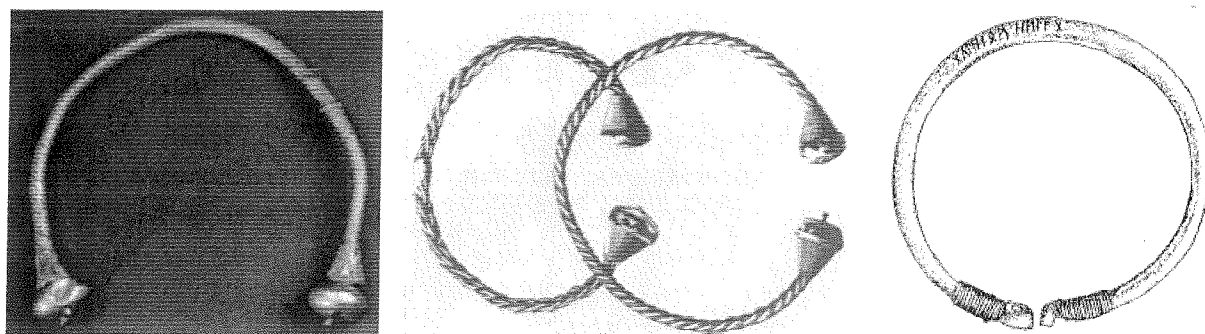

Fig.4. C11a1-brakteat.

Det anses av många att det vanligen var kvinnor som bar dessa brakteater vilket dock ingalunda är belagt. Om seden kommer från kejsarmedaljongerna tyder det snarare enligt min mening på män.

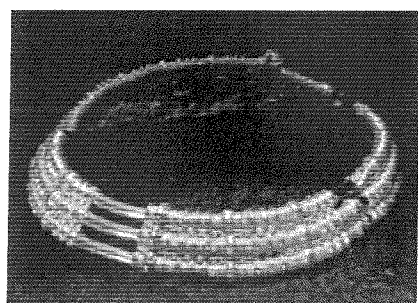
Kaj Lyckebo har likaså gjort en intressant observation när det gäller fynd av silverdenarer. Denarerna har påträffats i ett bälte från Östsvetrike och Gotland via Polen, Ryssland, Böhmen och Mähren, Ungern, Ukraina och Rumänien. Öster om en linje från Gotland till Ungern har man funnit drygt 1000 denarer. De har deponerats under 400- och 500-talen. Han anar här ett samband med nordiska kämpars deltagande i de gotiska aktiviteterna. (Lyckebo 1996:9; Nordgren 2008:317)

En annan återspeglning av den sjudande kulturen i Sydösteuropa är fynden av praktfulla halsringar från förromersk och romersk järnålder samt folkvandringstid. De kan med stor sannolikhet knytas till goterna. De mest kända är de två ringarna från Smjela vid Kiev och en liknande vid Olbia nära Odessa samt Pietroassaringen från Rumänien som kan ha burits av en gotisk kung och dessutom varit en edsring. Den knyts av Reichert till Skandinavien. Havorringen anses av Nylén vara gjord på Gotland men det är omdiskuterat. Vitteneringen, funnen nära Trollhättan, är det senaste stora fyndet och anknyter tidsmässigt till den första gotiska perioden 150 f. Kr. till 150 e. Kr. En liknande ring har även hittats i Dronninglund i Danmark. Åtskilliga mindre guldhalsringar har hittats i såväl Västergötland, Östergötland och på Gotland.

Fig.5. Vittene-, Smjela- och Pietroassaringarna.

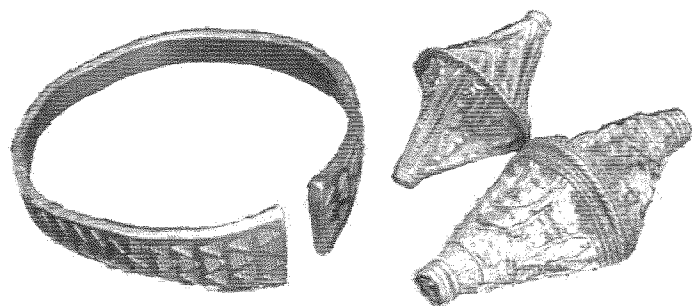
De folkvandringstida guldhalskragarna återspeglar enligt min mening i högsta grad det sydösteuropeiska och hunniska området. Det diskuteras ivrigt om de är tillverkade lokalt i Sverige eller på Gotland eller om de kommer från Svarta havsområdet med hunniskt ursprung och är thrakiskt arbete. Den mest välkända är Allebergskragen men något enklare kragar har hittats i Bragnum, Tunhem, Naum, Hångsdala, Väring och Värmskog.

Fig.6. Allebergskragen.

Jag själv lutar nog åt ett thrakiskt ursprung förmedlat via ostrogoter allierade med hunner. De små Ordufigurerna, en sorts adoranter, uppvisar en tydlig thrakisk eller orientalisk prägel. På samma sätt hävdar Nylén att Gundestrupkitteln är ett thrakiskt arbete, som jag klart håller med om, fast den visar snarare på keltiska influenser och brukar knytas till cimbrerna.

Erik Nylén har dock ett intressant resonemang. På en keramikskärva som återfanns i anslutning till Havorfyndet kunde man identifiera en ring som i likhet står mycket nära den ring som Cernunnos håller i handen på Gundestrupkitteln. Keramikbiten undersöktes av Birgitta Hulthén vid Lunds universitet och hon fann att lerans sammansättning var signifikant för gotländsk keramik. Detta, menar Nylén, är ett starkt skäl till att utesluta en eventuell import av keramikföremålet till Gotland. (Nylén 1996:7) Ringarnas guldfiligran i åttor med guldkorn och tjurhuvuden är också vanliga motiv på thrakiska plattor från Bulgarien. På Öland, i en grav från o. Kr. f., har man hittat en bikonisk pärla, vars formgivning och filigranornering kunnat knytas till en av halsringarna från Kiev. I Möklinta finns också en pärla som påminner om Havorringens ändknoppar. Det här anser Nylén skulle kunna tyda på kontakter mellan Östersjön och Svarta havsområdets kulturer, vid tiden för Kristi födelse och första århundradet därefter. (Nylén 1996:8)

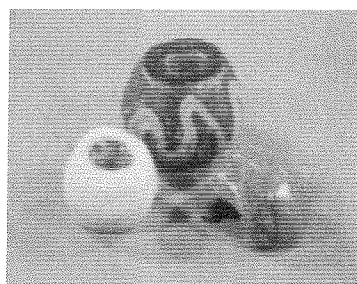
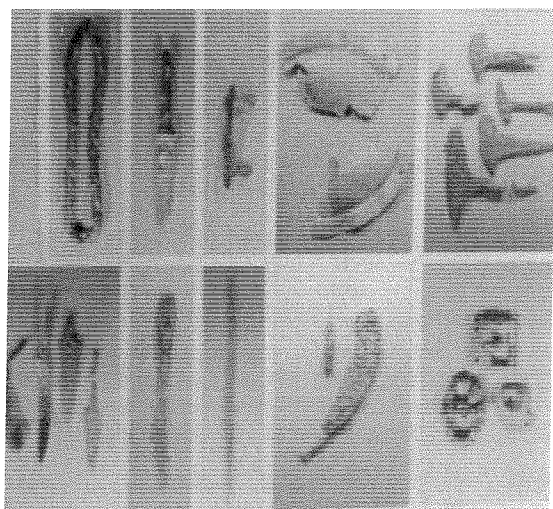

Fig. 7. Armring och gotländska guldpärlor från Möklinta. (SHM). Utsnitt från Kent Andersson (1994:27; Nordgren 2008:195).

Den ovan antydda pärlan är en av tre gotländska guldpärlorsom har hittats tillsammans med en armring av gotländsk tillverkning i Hede i Möklinta sn i Västmanland. Det är en åldersskillnad mellan äldsta och yngsta föremålet i detta fynd på cirka 150 år vilket tyder på reguljär handel Gotland-Västmanland och samtidigt kan man alltså konstatera sydöstliga stilinfluenser. Jag är alltså benägen att hålla med Nýlen. (Kent Andersson 1994:27)

Öland är också ett intressant område som har klara anknytningar till kontinenten. Öland är en central plats för solidifynd med 303 mynt medan Gotland hamnar på andra plats med 252. I t.ex. Västergötland påträffar man dem vanligen i nedsmält form som smycken. Öland kan alltså delvis ses som ett importområde av råvaror i form av sold eller bytesguld från det gotisk-hunniska området. Därtill kommer t.ex. den av Ulf-Erik Hagberg undersökta graven med resta stenar vid Gåtebo som är så lik de anläggningar man funnit på det gotiska området att han kallat den 'Den polska graven'. Skedemosse är en offerplats som också uppvisar kontinentala fynd och har paralleller med Finnestorp i Västergötland. Den har grävts av Ulf-Erik Hagberg.

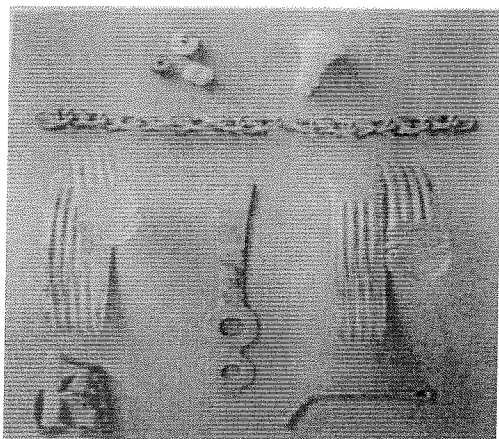
Det närliggande Östergötland är också intressant ur gotisk synpunkt fast gravskicket är mer blandat än i Västsverige. Man har så väl vapengravar som vapenlösa, flatmarksgravar och gravar med stenpackningar och markerade ovan mark. Man har dock gjort klart intressanta fynd. Vid Skälv i Borg har man hittat en rikt påkostad kvinnograv av en typ som återfinns i Wielbarkkulturen. I Linneberg i Högby och Östervarv i Varv har man hittat fibulor av typ Almgren IV och vid Smörkullen fibulor och vapen som antyder en kommunikationsled från Västergötland via

Fig. 8 Fynd från Linköpings flygplats med föremål som uppvisar Wielbarkkaraktär. (Ingesson 2010)

Östergötland, Öland, Gotland till Wielbark-området. Gravfältet vid Västra Tollstad är redan nämnt ovan och grävningar som givit Wielbarkstyp av gravar har även företagits i Västra Bökestad vid Linköpings flygfält. (Ingesson 2010)

Fig.9. Föremål från den rika kvinnograven i Skälv, Borgs socken, Östergötland. (Kaliff 2001)

Som ovan antytt uppvisar Västergötland under förromersk och tidig romersk järnålder en mer enhetlig arkeologisk karaktär än Östergötland även om också många likheter föreligger. K.E. Sahlström (Sahlström 1939:79; 1954:32) konstaterar en lokal utflyttning från kambrosilurområdet i Västergötland till lerslätterna o. 500 f. Kr. och relaterar detta till en klimatförsämring som gör det nödvändigt att hålla djuren stallade över vintern samt ser också en överbetning som kräver att lerslätterna utnyttjas för boskapen. Sahlström noterar att de äldsta brandgropsgravfälten ligger på urbergsområdets grusåsar omgivna av lermarker. I gravarna återfinnes järnskäror, som kan ha använts för fodertäkt. Gravfältskonstruktionen är ju dessutom en innovation jämfört med tidigare tradition. (Sahlström 1954) Gravarna karakteriseras av att männen inte får något järn eller vapen i graven men kvinnor kan däremot få t.ex. en skära. I Varnhem hittar man dock något senare rika kvinnogravar. Sahlström ser också en fyndtom period. Eva Bergström hävdar att den skenbara fyndfattigdomen beror på att han definierar järnåldern enligt Montelius perioder. Det skulle alltså fortfarande vara bronsålder. (Bergström 1980:50) Brandgropsgravfälten, som Sahlström har som belägg för en folkörflyttning går inte att föra längre tillbaka än till järnålderns period II (Montelius) – därav den fyndtomma luckan – och de ligger rumsligt åtskilda från bronsåldersgravarna i kambrosilurområdet. Eva Bergström instämmer dock i att det finns skäl att 'diskutera en bebyggelseförskjutning från kambrosilurområdet till lerslätterna'. (Bergström 1980:51) Vi får alltså vid denna tid en övergång till ett samhälle med enskilda familjegårdar i stället för bronsålderns mer koncentrerade hövdingagårdar där ett större antal människor kan livnäras – Klaus Randsborgs 'egalitära' samhälle. (Randsborg 1995:10) En liknande tendens gör sig gällande även i andra delar av det skandinaviska området, bl.a. Jylland, som en antagen följd av lokal överbetning. (Kristiansen 1979:174 ff.; Jankuhn 1976:85-86, 244; Horst 1978:65, 87-88, 118) Här föreligger alltså en strukturell förändring där den gamla typen av hövdingadöme grundat på stormans-

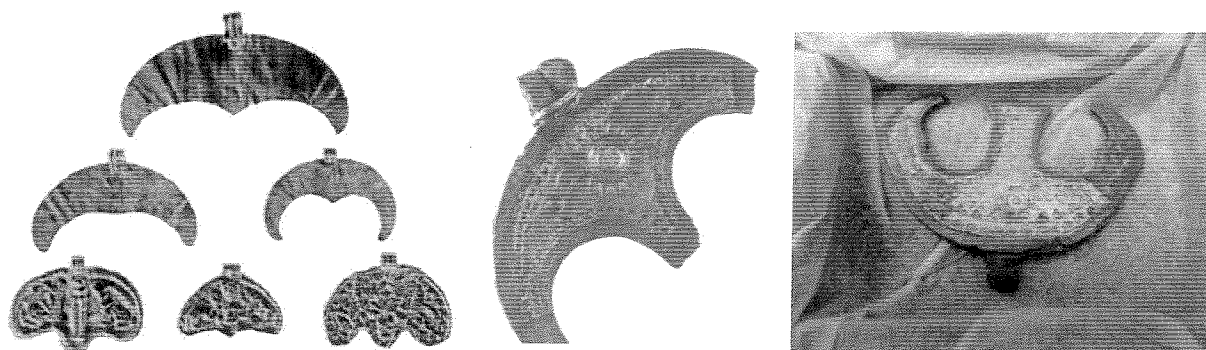
gårdar som försörjde många människor, och där hövdingens makt grundades på kontroll av jorden och på att anses som en förkroppsligad gud, till ett samhälle där den enskilde bonden och hans familj livnärde sig själva. Det innebär att de gamla hövdingarnas makt icke gick att upprätthålla. I stället måste en ny maktmotivering till där hövdingen är gudens representant och förkroppsligar denne i samband med vissa kulthandlingar, och genom att samla invigda krigare och kultiska aktörer i schamanistiska mannaförbund kunna erbjuda hjälp både till försvar och att fördriva onda makter från åkrarna. I detta sammanhang bör kulten av Gaut ha börjat spridas som både folkens skapare och hövdingarnas anfader som kontrasterar mot t.ex. de tidigare Ingingarnas krav på att vara den återfödde Ingr/Frejr. Han ersatte dock aldrig de gamla fruktbarhetsgudarna för gemene man utan kulten var, liksom den senare kulten av den kontinentale Óðinn, till för krigare och hövdingar. Goter, gauter etc. kan då uppfattas som teofora namn och som den faktor som i högre grad än språket förenar de olika gotiska folken. Goterna kan alltså från början i vid mening betraktas som ett kultförbund mellan olika stammar och folk och inte som ett specifikt folk. Med uttrycket kultförbund förutsättes dock icke något organiserat politiskt eller kultiskt samarbete utan blott att de hade samma gudomliga härstamning och att deras hövdingar hade en likartad maktmotivering. Då senare den kontinentala kulten av Óðinn inkommer i Skandinavien så får Óðinn dubbelnamnet Óðinn-Gaut, vilket indikerar att Gaut bör ha varit en tidig variant av Óðinn men med en 19-årig blotcykel (metoneykel) i stället för den romerskt inspirerade åttaårscykel som slutligt införs omkring 476 e. Kr. även i Mälarenregionen. Den ursprungliga gotiske sakralkonungen uppvisar ändå samma drag som de tidigare nordiska sakralkungarna som baserat sin makt på jordens fruktbarhet och t.ex. Dumézil menar att även Óðinn hade en fruktbarhetsaspekt. Detta förklaras också med att fruktbarhetskulten, kulten av Ingr/Frejr, användes som medium även av dessa kungar för den folkliga religionen.

Bland 'fyndtomma' områden – numera genom senare undersökningar snarare 'fyndfattiga' – kan förutom Västergötland nämnas en fyndtom period på Gotland mellan 300-150 f. Kr. som föranleder Oscar Almgren att postulera en möjlig utvandring. En allmän fyndfattig period i hela landet ligger mellan 300-100 f. Kr. Birger Nerman påpekar fyndfattigheten under sista århundradet f. Kr. och en kraftig ytterligare nedgång vid tiden för övergången till romersk järnålder i både Öster- och Västergötland, och menar att det gravskick med flatmarksgravar innehållande brandgropar, brandurnegravar och urnegravar som finns i de bägge landskapen stämmer med gravskicket i Weichselområdet medan de gotländska gravarna avviker. Oxenstierna anför även keramiken i Väster- och Östergötland som likartad med den keramik som ersätter den tidigare svarta högklassiga s.k. burgundiska keramiken under romersk järnålder, men anför samtidigt att i Västergötland och på västkusten finns ett enhetligt gravskick där mansgravarna är vapenlösa och saknar metallobjekt medan kvinnogravarna har mera påkostade gåvor inkluderande knivar och skäror. Östergötland har ett blandat gravskick. Keramiken och vapenlösheten dyker upp i Weichselområdet strax efter vår tideräknings början. Angående förändringarna av gravfält i Weichselområdet anför Moberg att det under den aktuella perioden i detta område finns 35 kända gravfält varav 20 är från period III och sträcker sig in i romersk järnålder. Sju stycken

avbryts men åtta nyanläggs, och i dessa introduceras den nya mindre högklassiga keramiken. Han menar att det tyder på en ganska stabil befolkning. (Moberg 1941) Mot detta har anförts att goterna kan ha övertagit och vidareanvänt tidigare gravfält och att motsättningarna mellan folkgrupperna inte varit så stora som man antar. Som jag ser det så pekar Okulicz grävningar vid Elbląg onekligen i denna riktning. Han påvisar där den troliga formeringen av gepiderna. (Okulicz 1992) C-A. Moberg anser också att förändringen i keramiken i Weichselområdet tyder på att det inte varit en kontinuitet i befolkningen, men som bevis för ett avbrott i kulturen är det ändå inte möjligt att använda detta förhållande menar han, då man har för dålig kunskap om olika lokala keramikvarianter. (Moberg 1941:193) Senare polska och tyska forskare, främst då Bierbrauer, hävdar en annorlunda sammansättning av keramiken men självklart är all keramik starkt beroende av lokala råvaror och teknik. Det kan också påpekas att Peter Heather betraktar Wielbark som ett kultförbund mellan ett antal ursprungliga kulturer. (Heather 1996:303) Rolf Hachmann förnekar en stor utvandring från Skandinavien p.g.a. inre kolonisation men underlåter att ta hänsyn till brukningsenheternas relativt mera omfattande storlekskrav med hänsyn till försämrad avkastning. (Hachmann 1970) För övrigt kännetecknas inte heller vikingatiden av någon massutvandring men detta till trots bildas ett antal riken av inte oväsentlig omfattning. Om man ser till Pritsaks teorier om karismatiska hövdingar så krävs inte en massiv utvandring för att etablera en såväl politisk som kultisk makt inom en äldre befolkning. Det föreligger alltså en möjlighet till en successiv utflyttning under perioden 300 f. Kr. - 200 e. Kr. (gepiderna) och den påtagliga kultiska förändringen skulle då ligga kring Kr. f.

Under folkvandringstiden är Västergötland Sveriges överlägset guldrikaste landskap och detta sammanfaller med det hunniskt-gotiska riket vid Svarta Havet. Fynden fortsätter fram till undergången av Teoderiks rike i Italien och med en viss avmattning in på 600-talet. Visigoterna sitter ju kvar på Iberiska halvön fram till 711 men efter Toledokoncilierna kan man nog avskrivna kontakter med Skandinavien. Det handlar mest om bearbetat guld och i det sammanhanget är det frestande att se ett samband med solidiimporten på Öland som här omsätts i smycken, ringar o.dyl. En del av föremålen har konstaterats bestå av guld från nedsmälta solidi men självklart har många förts dit direkt från kontinenten som jag antytt i samband med ringar och halskragar men också kommer att visa i det följande.

I samband med utgrävningarna av krigsbytesofferplatsen Finnestorp i Vara kommun i Västergötland, i vilka jag haft nöjet att delta, har under årens lopp ett stort antal fynd gjorts som tveklöst har en direkt anknytning till det hunniskt-gotiska området och till Teoderiks rike i Italien. Vapenofferplatser och liknande fyndkontexter är ett viktigt område för den arkeologiska forskningen. Jag tänker t.ex. också på de hunniskt inspirerade rituella begravningsfynden i Sösdala. Såväl de danska fyndorterna i Illerup, Vimose, Nydam o.s.v som vårt eget Finnestorp och Vennebo har givit oerhörda insikter om våra förbindelser med Romarriket och med våra nordiska grannar. För Finnestorp framträder också en likhet med Högom. På bilderna nedan kan man jämföra pelteshängen, som är en utsmyckning av de offrade stridshästarnas seltyg, som hittats i Brangstrup i Jylland och är klassade som tillhörande Černjachovkulturen och motsvarande fynd i Finnestorp.

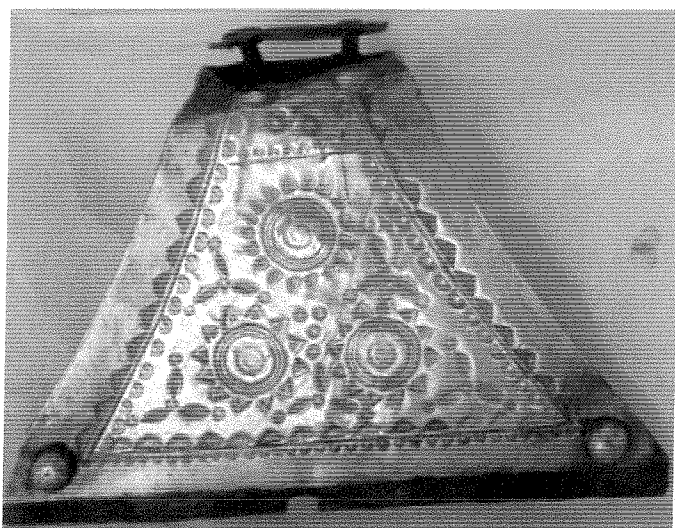

*Fig.10. T.v. Brangstrup, Jylland.
(Foto: Kent Andersson, utsnitt)*

*Ovan Finnestorp,
Västergötland.
(Foto: Ulf Viking)*

*T.h. Finnestorp, Västergötland.
(Foto: Förf.)*

Vi har funnit ett stort antal praktfynd som ligger på elitnivå som seltygsbeslag, selkedjor, svärds-hjalt, doppskor, munbleck, remändesbeslag, remsöljor, agraflknappar, svärdspärlor etc. De är utförda i brons, silver, förgyllt silver och guld med intrikata mönster som ofta påminner om Vimose. Många ger dessutom en direkt anknytning till Ravenna.

*Fig.11. Seltygsbeslag från
Finnestorp som har exakt samma
stjärnmönster som man kan se i
t.ex. taket på Galla Placidia och
i mosaiker i San Vitale och San
Apollinare il Nuovo i Ravenna.
(Foto: Förf.)*

Fynden fördelar sig huvudsakligen under perioden 350-550 e. Kr. fast platsen har använts även tidigare. Bara en bråkdel av området, som är väl så stort som de danska fyndplatserna, är hittills utgrävt och många år återstår tills platsen kan anses vara tillfredsställande utgrävd. Första gången man upptäckte platsen var 1904 och sedan hände inget innan en kort period på 70-talet. Sedan 2000 sker utgrävningar under två veckor per år.

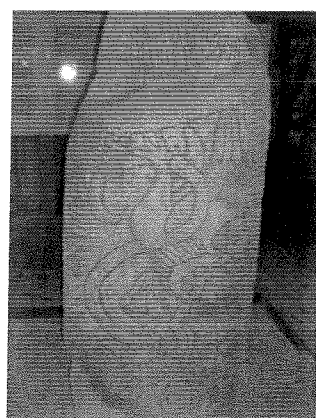
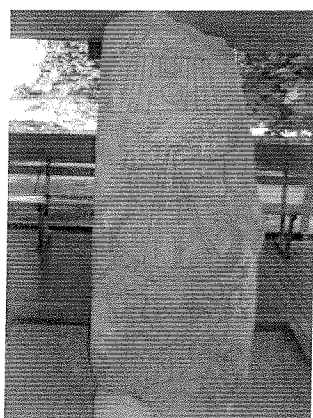
Fig.12. T.v. Betselbeslag i brons av Högomtyp, Finnestorp. (Foto: Förf.)

T.h. Praktremsölja för svärdsrem, förgyllt silver, Finnestorp. (Foto: Bengt Nordqvist)

Sommaren och hösten 2009 gjordes ytterligare intressanta fynd med anknytning till Ravenna. Det handlar om ett antal beslag vars mönster helt stämmer överens med takfrisen på Teoderiks mausoleum i Ravenna.

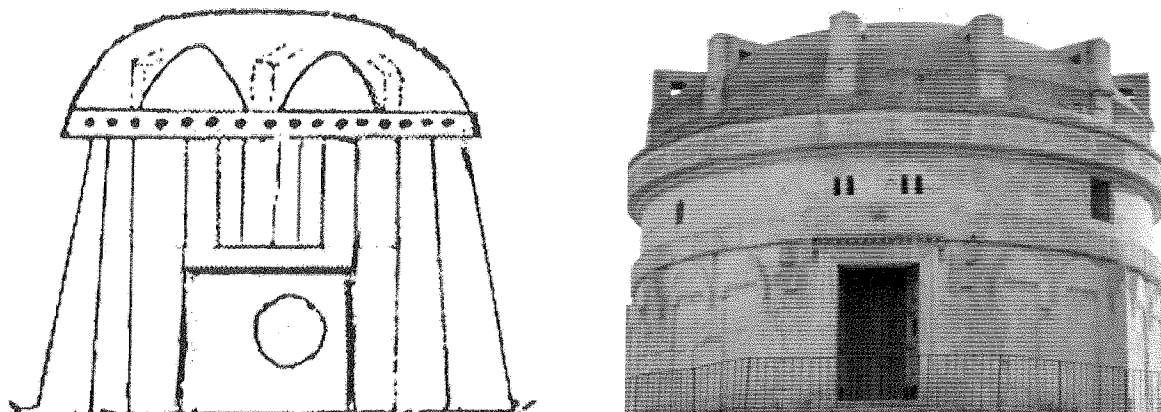

Fig.13. T.v. Betselbeslag från Finnestorp. (Foto: Caj Carlstein) Ovan Takfrisen på Teoderiks Mausoleum i Ravenna. (Foto: Troels Brandt)

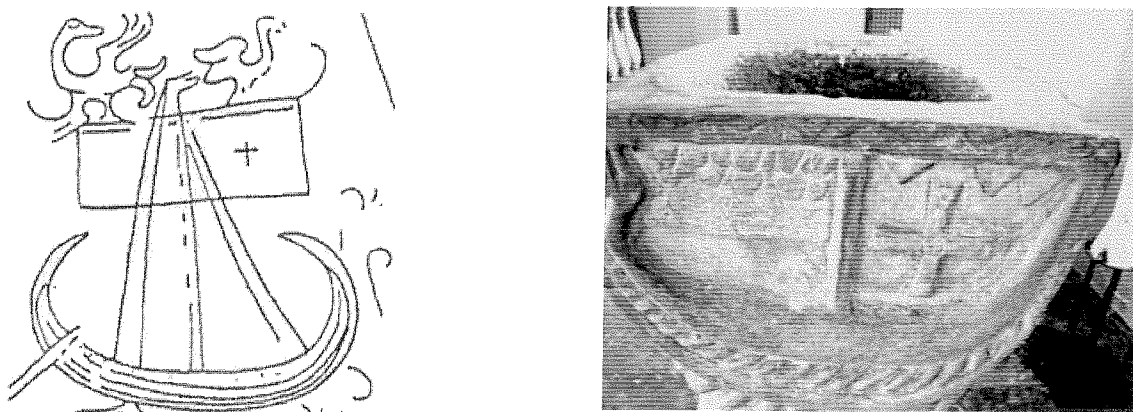
Fig.14. Sparlösa-stenen. (Foto: Förf.)

Bara några mil från Finnestorp och i samma kommun, Vara, ligger Sparlösa-stenen. Man frågar sig om det kan föreligga ett samband.

Fig. 15. Notera likheterna med rekonstruktionsförsök i korrekt skala av Sparlösa-huset och Mausoleums-delen av Teoderiks gravmonument. 'Plankorn' motsvaras av stående basreliefer. 'Fönstret' av de två par fönster under takfrisen som belyser Teoderiks sarkofag. (Foto: Halstein Sjølie)

800-talsförfattaren Agnellus berättar att monumentet 15 år efter gravsättningen, då Justinianus besegrade ostrogoterna, gjordes om till en kyrka och ett kloster som invigdes till Santa Maria. Teoderik flyttades från gravkammaren och placerades i klostret i bottenvåningen. Namngivningen av kyrkan och klostret skulle även vara för att bevara Teoderiks minne enligt Agnellus. Om man betänker, att man på stenens framsida ser ett skepp med tvenne påfåglar på rån, som betecknar Jungfru Maria samt uppståndelse och Evgit Liv, ett kors för Kristus och segel för Den Helige Ande, så kan det mycket väl antyda att Teoderik hämtas från sin grav av Maria och förs till paradiset, där han kan jaga likt de gamla kejsarna på de sälla jaktmarkerna.

Fig. 16. Sparlösaskeppets symbolik återkommer i den tidigmedeltida dopfunten i Väring. Korset har en jämförbar placering och seglet är antytt. åglarna har ersatts med en Mariaros i centrum av korset. (Foto: Förf.)

Nordqvist (Nordqvist 2007, 2009) har lyckats finna två i det närmaste identiska motiv med Sparlösa stenens jaktscen i bysantinska kejsarliga jaktscener i Konstantinopel, där kejsaren bär frygisk mössa och jagar ett hjorddjur och där en jaktleopard figurerar. Kanske en symbolisk överföring från 'heliga tre konungar' i mosaiken till Teoderik som helig konung i en ursprunglig kejsarlig jaktscen.

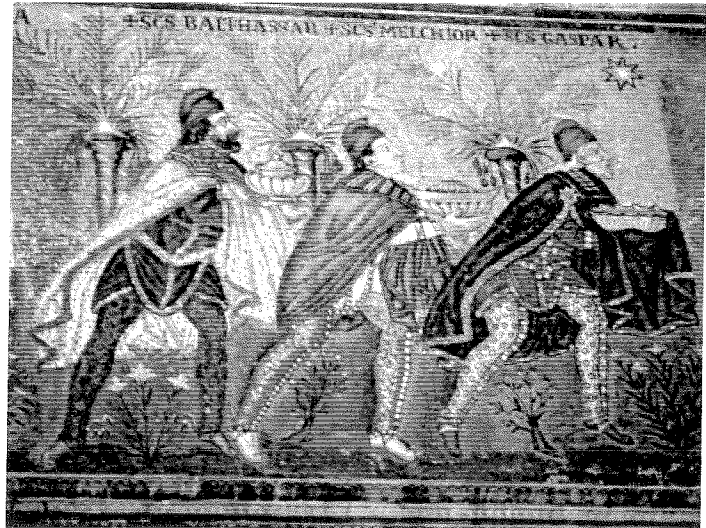

Fig.17. Jaktscenen och Heliga Tre Konungar. (San Apollinare il Nuovo, Ravenna)

Förebilden till detta kan vara en mosaik i San Apollinare il Nuovo i Ravenna. Jag har också tolkat djuret med fläckar som en leopard och ryttaren använder inte heller stigbyglar vilket gör scenen mycket gammal. På stenens motsatta sida finns en triskel som föreställer en gås och en uggla, med ett huvud som påminner om ett lejonhuvud. De bekämpar en orm.

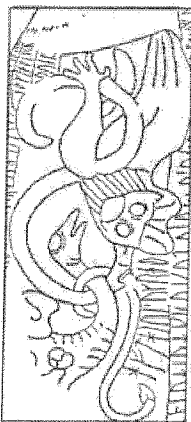
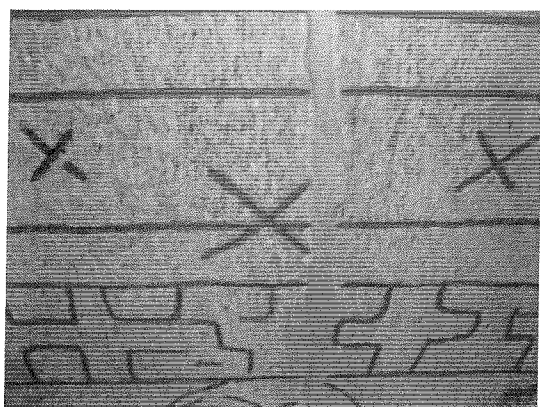

Fig.18. Triskeln och Teoderiks sarkofag. (Deichmann Abb.209)

Symboliken kan uttydas som: Gås = vaksamhet, Uggla-Minerva = visdom, Lejonhuvud = Teoderik som Kristi ställföreträdare. Lejon är en Kristussymbol men i detta fallet bör observeras

att lejonet var en speciell gotisk symbol och att den enda dekorationen på Teoderiks sarkofag är just ett lejonhuvud.

Jag vill se stenen som en kristen bildsten som sedan blivit försedd med förkristen runtext. Kitzler-Åhfeldt menar att text och ristning är samtida men hon anser att stenen med tanke på motivet bör dateras tidigare. Den är nu daterad efter runradens antagna ålder som för övrigt har ifrågasatts av von Friesen (von Frisen 1940). Jag vill se den som senast 600-tal, kanske tidigt 700-tal men officiellt säger man 750-800. Under alla omständigheter måste initiativtagaren/informanten ha varit arian och han måste själv ha varit i Ravenna och varit väl insatt i klassisk mytologi och kristen symbolik. Kanske den hövding som lät börja arbetet under resans gång blev ihjälslagen eller bortjagad. Det verkar i alla fall som om runristaren kan ha varit kristen då han i runtexten, kanske som protest, lagt in ett antal Kristussymboler av påtaglig ariansk karaktär. Här talas inte om den Helige Ande utan bara om Kristus, sonen.

Fig 19. T.v. IX-Iota-Chi, Iesus Christos.

T.h. Ypsilon-Ch-Ypsilon, Iesus Christos Yios, Jesus Kristus Sonen.

(Sparlösaastenen behandlas mer ingående i min artikel 'A New Interpretation of the Depictions on the Sparlösa Rune Stone in Sweden' i *Pyrenae* 40-2, Barcelona 2009.)

Med tanke på det nära geografiska sambandet med indikationer på kontakter med Ravenna och med goterna så kan man ju undra om möjligen någon eller flera av Sparlösa-släkten kan ha funnit sin viloplats i Finnestorp eller möjligen varit på den vinnande sidan. Då fynden inte normalt har hittats i en ursprunglig kontext, och de är väl använda och slitna, kan de ha använts av flera generationer och därmed kan vi hamna även en bit in på 600-talet. Dessvärre lär vi aldrig få klarhet i detta men det är onekligen en fascinerande tanke. Trakten kring Sparlösa och Levene knyts i traditionen till flera tidigmedeltida kungar.

*Sjögrässtigen 15
SE-533 73 Källby*

Bibliografi

- Almgren, O. 1897. *Studien über nordeuropäische Fibelformen*. Stockholm.
- Almgren, O. 1904. *Sveriges fasta fornlämningar från hednatiden*. Uppsala.
- Andersson, K. 1994. *Guldets magi i saga och verklighet*. Katalog över föremålen i Guldrummet i Statens Historiska Museum i Stockholm (som särskild bilaga) och en allmän beskrivning av föremålen och deras historiska bakgrund. SHM. Stockholm.
- Andersson, Th. 1998. 'Götar, goter, gutar'. I *Namn och Bygd* nr. 1 1998. S. 5-21.
- Agnellus, A. / Rasponi Testi, A. 1924. *Liber Pontificalis, Pontificalis Ecclesiae Ravennatis di Andrea Agnello*. *Rerum Italicarum Scriptores*, tomo II, vol. I. Bologna.
- Bergström, E. 1980. *Produktion och Samhällsförändring. Bronsålder och äldre järnålder – ett västsvenskt exempel*. Doktorsavhandling, arkeologiska inst. vid Göteborgs universitet. Kompletta fyndförteckningar från utgrävningar i Västergötland. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bovini, G. 1977. *Das Grabmal Theoderichs des Grossen /aus dem Italienischen übers. von Helga von Heintze*. Edizioni Dante. Ravenna.
- Deichmann, F. W. 1969. *Ravenna – Hauptstadt des spätantiken Abendlandes: Ravenna – Geschichte und Monumente*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- von Friesen, O. 1940. *Sparlösastenen*. Stockholm.
- Hachmann, R. 1970. *Die Goten und Skandinavien*. Berlin: W de Gruyter.
- Hagberg, U-E. / Holgersson, K. 1994. 'Landsborgsgravfälten öster om Skedemosse – nekropoler från Ölands storhetstid' i *Alla Östersjöns stränder*. Kalmar: Högskolan i Kalmar.
- Heather, P.J. 1996. *The Goths*. Cambridge, Mass.
- Ingesson, S. 2010. 'Goterna och Skandinavien – myt eller verklighet? En undersökning av de gotisk-skandinaviska relationerna' i *HistorieForum-Tidskrift för historisk debatt*, nr.3. Källby: Historieforum Västra Götaland.
- Jankuhn, H. 1976. 'Klima, Besiedlung und Wirtschaft der älteren Eisenzeit im westlichen Ostseebecken' i *Archäologie und Geschichte*, Bd. 1. Berlin.
- Jansson, V. 1951. *Nordiska vin-namn: en ortnamnstyp och dess historia*. Skrifter utgivna av (Kungl.) Gustav Adolfs Akademien, nr 24.
- Kaliff, A. 2001. *Gothic connections*. Uppsala: Uppsala universitet.
<http://goterminden.blogspot.com/2009/03/anders-kaliff-och-goterna.html>.
- Kitzler-Åhfeldt, L. 2000. 'The Sparlösa monument and its three carvers: a study of division of labour' i *Lund archaeological review*. Lund: University Institute of Archaeology. S. 99-121
- Kokowski, A. 1995. *Schätze der Ostgoten*. Stuttgart: Theiss.
- Kristiansen, K. 1979. 'The Consumption of Wealth in Bronze Age Denmark. A Study in the Dynamics of Economic Processes in Tribal Societies' i *New Directions in Scandinavian Archaeology. Studies in Scandinavian Prehistory and Early History*, Volume 1. København: Nationalmuseum.
- Lyckebo, K. 1996. *Skandinavien östgermanernas ursprung? och Krigsryttaridealet*. Uppsatser i påbyggnads kurs i arkeologi. Visby/Stockholm: Stockholms universitet/Högskolan Gotland.
- Makiewicz, 2008. (http://muzarp_poznan.pl/archweb/gazociag/title5.htm).
- Moberg, C.A. 1941. *Zonengliederungen der vorchristlichen Eisenzeit in Nordeuropa*. Lund.
- Nerman, B. 1923. 'Goternas äldsta hem' i *Fornvännen*, Nr. 18. Stockholm. S. 165-182.
- Nylén, E. 1996. 'Sagan om ringarna' i *Fornvännen*, Nr. 91/96. Stockholm.
- Nordgren, I. 2000. 'The possible origin of the Goths traced through the symbolism of rings and through place-names containing the element *Ring*' i *Migracijske teme* 1-2. Zagreb.

- Nordgren, I. 2004. *The Well Spring of the Goths*. Lincoln, New York, Shanghai.
- Nordgren, I. 2007. 'Kult och kultsymboler som indikation på världslig makt' i *Kult, Guld och Makt*. Källby: Historieforum Västra Götaland.
- Nordgren, I. 2008. *Goterkällan*, 4:e utg. Källby: Historieforum Västra Götaland.
- Nordgren, I. 2009. 'A new interpretation of the depictions on the Sparlösa rune stone in Sweden' i *Pyrenae* 40-2. Barcelona: Barcelonas universitet.
- Nordgren, I. 2009. 'En nytolkning av Sparlösastenenens bildmotiv' i *HistorieForum-Tidskrift för historisk debatt*, nr.2. Källby: Historieforum Västra Götaland.
- Nordqvist, B. 2007. 'Nya rön om offerplatsen Finnestorp och exempel på några av dess vetenskapliga konsekvenser' i *Kult, Guld och Makt*. Källby: Historieforum Västra Götaland.
- Nordqvist, B. 2008. 'Resedagbok' på *Offerplats Finnestorp*, www.finnestorp.se.
- Okulicz-Kozaryn, J. 1992. 'Ett kulturcentrum vid Weichsels mynning under de första århundradena av vår tideräkning' i *Götiska Minnen* nr.113. Lidköping: Olof Skötkonungslogen.
- Oxenstierna, E.C.G. 1948. *Die Urheimat der Goten*. Leipzig/Stockholm: Johann Ambrosius Barth / Hugo Gebers.
- Plinius / Mayhoff, C. 1967. *C. Plini Secundi Naturalis Historia libri XXXVII edidit C. Mayhoff*. Stuttgart.
- Pritsak, O. 1981. *The Origin of Rus – Old Scandinavian Sources other than the Sagas*, Volume 1. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Ptolemaios / Nobbe, C F A/ Diller, A. 1866. *Claudii Ptolemai Geographia edidit C. F. A. Nobbe cum introductione a A. Diller*. Hildesheim.
- Randsborg, K. 1995. *Hjortspring – Warfare & Sacrifice in Early Europe*. Aarhus: University Press.
- Reichert, H. 1991-93. 'Gutani? Wi hailag' i *Die Sprache – Zeitschrift für Sprachwissenschaft im Auftrage der Wiener Sprachgesellschaft*, nr. 35, 2. Wien: Gerold & Co. S. 235-247.
- Sahlström, K-E. 1939. *Valle härads fornminnen*. Skövde.
- Sahlström, K-E. 1954. *Bankälla och Stora Roo – Två västgötska brandgropsgravfält*. Stockholm: KV-HAAH 89.
- Strabo / Aly, W. 1957. *Strabos Geographica redigerad av Wolfgang Aly*. Bonn.
- Tacitus / Fuhrmann, M. 1977. *Germania*. Universalbibliothek Nr. 726. Stuttgart: Philipp Reclam Jun.

